

Осы еңбегімді қазақ халқының ән мен күй өнерін жинақтауға, әсіресе маңғыстаулық қайқылар мен сайқылар еңбегін жарыққа шығарып, елге танытуға бар ғұмырын арнаған құрдасым, досым
Ізбасар Шыртановқа арнадым.

Тоқтамыс Сайын Назарбекұлы

Адайдың жеті қайқысы

Тоғыз көріністі музыкалық драма

Ақтау 2008

Басты кейіпкерлер

Досат Маяұлы	
Досаттың жеңгесі	
Айша биші	жас келіншек
Айшаның құрбысы	
Айшаның атасы	
Бәйімбет бай	70 жаста
Иса би Тіленбай ұлы	65 жаста
Ермембет би	57 жаста
Мәтжан би	53 жаста
Қоштай бай	
Шолтаман	
Жылкелді	
Раушан	Жылкелдінің зайыбы
Жамал әнші	жас қыз, Раушан сіңлісі
Өскенбай Қалмамбетұлы	
Әділ Өтеғұлұлы	
Қалнияз ақын	79 жаста
Ақтан	45 жаста
Аралбай	40 жаста
Мұрын жырау	35 жаста
Ғалия	өнерпаз келіншек

Бірінші көрініс. Досат пен жеңгесі

Таң алды. Алыс жолдан шаршап келген Досат көңілсіз. Жеңгесі Досатқа сөйлей жақындап келе жатады.

Жеңге: Салжігіт! Бозжорғаның тағы да борша-боршасы шығыпты ғой! Сорлының жанын әбден қинағап болдың-ау! Өзің де көңілсіз секілдісің!

Досат: Жеңеше! Күндік жерге күнара барып келеміз. Екеуіміздің де борбайымыз созылып жүр.

Жеңге: Жарықтық-ай, жануарым-ай!

Досат: Боз жорға бір күн тынықса қалпына келер. Оны аяп қайтесің. Оны аяғанша мені аясаңшы, жеңеше!

Жеңге: Айналайын, Салжігітім-ай! Менің қолымнан не келеді?

Досат: Айша сұлу мені бұл жолы әбден торықтырып жіберді.

Жеңге: Көзім көрмеседе Айшаның ақылына ризамын! Сендей көрсе қызарға жақсы сабақ!

Досат: Осы кездесу соңғы рет болсын, енді бұйым салма деді.

Жеңге: Дұрыс болған екен! Сендей жігітке қыз да, қызық та көп емес пе! Ұмыт сол Айшаны. Біреудің некелі жары. Бесікте баласы бар. Осы елде сұлулар көп емес пе?

Досат: Көп шығар. Бірақ сен көрген сұлуларды біздің жүрек көрмей тұр емес пе? Тәнің де, жаның да тек қана Айша деп ұмтылып тұрса! Қол жетпеске құмартып тұрса!

Жеңге: Салжігітім-ау! Өзіңді тым азапқа салмасашы!

Ой дәурен-ай! Ой жастық-ай! Күйдіріп, жандырып қойған!

Мен сені білемін ғой, қайным! Сенің жаның бір ән тудырмай тыншымас! Жаңа ән сенен тек қана осылай күйзелістен туындайды...

Досат: Шынымен жаным қиналып бітті! Өн бойымды өрт жайлап алды, жеңеше!... Осынша іздеп жүріп тапқаным да, осынша жаннан таңдаған адамым да біреудікі болып шықты.

Не істеймін, жеңеше! Ақыл айтсашы!

Жеңге: Айтайын тыңдайтын болсаң!

Досат: Тыңдаймын.

Жеңге: Тыңдайтын болсаң, сен ауылдан алысқа ұзап кет! Алыс болғанда да айшылық жолдарға, көп ішіне кет!

Досат: Сосын...

Жеңге: Сосын, уақыт емші! Уақыт – құмарлық сезімді сағыныш сезімімен алмастырып берер, көп іші – қайғынды ұмыттырар. Көптің бірі көз қуаныш сыйлар! Сөйткенің дұрыс.

Досат: Дұрыс болар! Рахмет ақылыңа! Асылы солай істермін. Біраз адам Көкжардың базарына жүріп кетіп еді. Мен де солардың соңынан кетермін.

Ендеше мені жолға дайында, жеңеше! Жалғыз сырласым, жалғыз мұңдасым менің!

Жеңге: Жарайды.

Жеңге кетеді.

Досат: Айша деген ән айтылып болды. Енді бәрі де ұмытылмақ. Мені өзіне ғашық еткен Айша енді тек қана естелік кейпіне енбек...

Досат ойланып отырып, өзі де байқамай ыңылдап өлең шығара бастайды.

Досат:

Жүрек назы жетпеді аңсағанға!

Біздің сезім салыпты жаңсақ әнге!..

Айша сұлу! Айша ақын! Айша биші!.. Бәрі бір адам...

Тапқанда жүрек аңсарын,
Тәнге тән балқып қосылар!..
Сезімге адам болса мас,
Махаббат деген осылар...

Досат: Не деп кетті мына жүрек! "Сезімге адам болса мас" дей ме? Мен мас болып жүрмін бе сонда!? Мен мас екенмін ғой! Мас адам ес жинаушы еді ғой!

Есіңді жина Досат! Айшаны сонша қинап! Сау адамның ісі емес еді-ау! Мен махаббат сезіміне мас болып Айшаны орынсыз қинап жүр екенмін ғой! Жан-жағыма қарамаппын! Оның адамдық, аналық арын аяққа таптамақ болған екенмін-ау!

Ойланып отырады. Өлең сөздер тағы да ауызға түсе бастайды.

Ғашықпын! Сезем өзім де!
Амал жоқ! Көнем тағдырға!
Еркімді бердім төзімге,
Махаббат, мені жазғырма!

Жүрек пен сезім бұл жолы шынын айтты! Бірақ... Бірақ... Мен осылай деймін... Айшаның жүрегі не дейді?..

Досат: Біздің қайғылы көкірекке тағы да бір ән ұя салғысы келіп жүрген секілді ме?

Қиналып тұрады.

Ей тағдыр мен сенен ән сұрадым ба? Мен сенен Айшаны сұрап едім ғой!

Айшажан мені жазғырма!
Не істерсің қатал тағдырға!
Бәріне көндім, тек қана,
Ұмыт деп мені азғырма!

Досат: Біздің ендігі жерде сүйікті Айшадағы еншіміз тек қана естелік, тек қана арнау ән болып қалмақ!

Сағынғанда еске түсір де, сағынышыңды бас! Кекетіп. Досат мырза...

Досат тағы да ойға кетеді.

Соңғы сапар. Айшаның ауылы. Айшаның құрбы келіншегі өз үйінде Айшаны Досатпен кездестірмек болады. Досат үйде, шыдамсыздана теңселіп жүреді.

Үйге Айша мен Айшаның құрбысы кіреді. Досат үнсіз тұрып қалады.

Айша құрбысы: Досат мырза! Айша ылғи жүрегінде жүргесін барлық уақытта қасымда жүр деп ойлаймысың? Шақырып алғасын сәлемдескенің жөн болар еді!

Досат: Жүрек шіркін ерік бермей жатыр емес пе! Аузымды ашсам көкіректе лаулап жанып жатқан күйік оты атылып шығардай! Маңайды өрт шалардай!

Айшаның құрбысы: Не дейді! Жаратқан сүйіспеншілік сезімінен еншіңді мол етіп берген екен-ау! Айшаға сонша ынтық еткен!

Досат: Қызғаныштан да кем қалдырмаған секілді! Айшаны ешкімге еншілей алатын емеспін!

Айша: Менің жаным да, жүрегім де әзірге өз меншігім, ешкімнің еншісі емес, Досат мырза.

Досат: Аман-есенсің бе, мені арманды еткен Айша сұлу!

Айша: Сіз де аман-есенсіз бе, Досат мырза!

Сізді күйікті жанға жатқызу орынсыз болар. Астыңда арғымағың! Барам деген жеріңе жеткізеді!

Басыңда бостандығың! Сүйемін дегеніңді сүйгізеді!

Көңіліңде қалауың! Істеймін дегеніңді істеткізеді!

Күйік дерті соққан, арманды жан біз болармыз. Баста ерік те жоқ, ойда бостандық та жоқ. Көкірек толы арман. Оны айтып берер тіл де жоқ.

Сіз болсаңыз тұла бойыңызды махаббат пен сезімге балқытып алып, өмірдегі ең бақытты күндерді өткізіп жүрсіз! Бақытты жан сіз емес пе?

Досат: Бақыт деген осы ма еді?! Қол жетпеске ғашық болу ма еді?

Айша: Біреуді сүйе алған адам бақытты ғой, шіркін! Сол сезімді бір сәт бастан өткізе алмаған адамға өмір сүріп не керек... Біз сондай сорлының біріміз.

Ал сен осы сезімді сөндіріп алма! Тағы да біреуге арна! Бақытың сонда ашылар!

Айшаның құрбысы: Мен сіздерді жүректің сағыныш мауқын басуға бір сәтке құшақ жаятын болар деп дәметіп едім!

Салқынсыңдар ғой! Бөгет болып тұрсам кетейін.

Айшаның құрбысы шығып кетеді

Досат: Мен екеумізді де бақытты етуге тырысып жүрмін. Сен де маған көмектес!

Айша: Қалайша?

Досат: Кетейік қол ұстасып! Ізделік сол бақытты!

Айша: Менің басым да, қолым да бос емес қой, Досат мырза! Өттең, бос болмай тұр ғой! Түсінсеші!

Әкем белім бесіктен шықпай жатқанда аяғыма кісен салып тастапты. Мен Алладан бала сұрап па едім? Екінші қолыма тағы бір кісен түсті. Енді қайда барамын?

Досат: Қазақтың байтақ даласында менің достарым да көп, тілеулестерім де көп. Бір елге сіңісіп кетерміз.

Айша: Қарғысты қайтеміз! Қарғайды ғой, мына ел! Әке қарғайды ғой! Ата қарғайды ғой!

Досат: Арманды қайтеміз! Бақытты не етеміз!

Айша: Досат мырза! Мені кешіріңіз, мен бақытты өмір сүру деген арманды ойлаудан қалған, тек тірі болу амалына көнген адаммын. Ана балапанды өз ұясынан, өз ата шаңырағынан ажырата алмаймын. Мен қазақ әйелімін! Мені солай тәрбиеледі емес пе.

Досат: Міне, сен сондайсың! Сендей адамды қалай құлай сүймессің! Сенің ұлың – менің ұлым болар еді!

Айша: Жоқ! Баланың әкесі бар, ол қандай болса да, оның әкесі. Ұлты да, руы да бір. Ондай дәрежені о балаға Құдай берген. Ешкім оны өзгерте алмайды. Әкесінің кем жаратылғанына ол кінәлі емес. Жалғыз мен кінәлімін.

Досат: Сенің не жазығың бар?

Айша: Әке батасын бұза алмай сол мүсәпірге шыққан мен кінәлімін. Мен де сізді көргелі күндіз күлкіден, түнде ұйқыдан айрылдым. Сол екеуміз кездескен алтыбақан маған бақыт сыйламаса да, ғажап сезім сыйлады. Мен соған да ризамын. Менің бақытым – сіздің бұл өмірде барлығыңыз! Сіздің маған ғашық болғаныңыз!

Бірақ мені ата-анам қазақ қызы етіп тәрбиелеген!

Солай болып қаламын!

Мені енді көп қинама. Осы кездесуіміз соңғы болсын, Досат мырза! Айша үй есігін ашады. Қош бол!

Досат: О тағдыр! Қандай жұмбақ едің? Шарасыздық деген осы ма сонда? Қош, Айшажан!

Қоштасқалы қолын созады да, тез қайтып алады. Досат үйден шығып кетеді.

Шымылдық

Екінші көрініс. 1894 жыл. Билер. Асқа дайындық.

Бәйімбет бай Ақ Кетік қаласы маңында әкесіне ас беретін болып, бір жыл бұрын сегіз арыс адайға сауын айтқызғалы Иса, Ермембет, Мәтжан билер мен Қоштай байды, Шолтаман әншіні шақырып мәжіліс құрады.

Шалқыған көк теңіз жағасына жақын тігілген Бәйімбет бай ауылы.
Шымылдық әлі ашылмаған. Адайдың жыр күйлерінің сазы естіліп тұрады.

Шолтаман:

Барады аулым көшіп Көлтабанға,
Салайын Сарыөзенде Шолтаманға.
Қырмызы қызыл заман амалың көп,
Жолығып қалма бір күн қыран паңға.

Дауыс: Шолтаман ән салып жатыр!..

Шымылдық ашылады.

Ерте көктем. Ұлттық жиһазды Бәйімбет байдың киіз үйі. Иса би, Ермембет би, Мәтжан би, Қоштай бай, Бәйімбет бай Шолтаманды жырлатып отырады.

Шолтаман:

Дүние қозғалады тимесеңде,
Өткен күн қарайламас сүйресеңде.
Кездесең ажал итке амалың жоқ,
Ғаламды он сегіз мың билесеңде.

Дүние қызыл түлкі бұлаңдаған,
Айтпаса кімнің сырын кім аңдаған.
Жан барда, ей жігіттер, сырласып қал,
Бұл дәурен өтпей бастан тұра алмаған.

Шолтаман әнін аяқтап, жыр күй сазын ширата тағы бір қайталай тартып өтеді.

Бәйімбет бай: Пай, пай шіркін-ай!

Бұл дәурен өтпей бастан тұра алмаған дейді-ау!

Жарықтық аталар әуені-ай! Құлаққа қандай жағымды! Жүрекке қандай сіңімді! Туған ел сазы деген осы...

Иса би: Адам пендесінің туған жер деп табынатыны өзінің жаралған топырағы болса, туған ел дейтіні түсінісетін тілі мен сүйсінісетін осы әуендері секілді.

Ермембет би: Балалық шақтан аман-есен өтіп, есін дұрыс қалыптастырған барлық пенде туған ел, туған жер деген сөздерсіз өмір сүре алмақ емес.

Мәтжан би: Жеткізіп айттыңыз-ау, Иса-еке! Жақсы айттыңыз-ау, Ермембет би! Елді ел етіп біріктіріп тұратын да, солардың мінездері мен қасиеттерін сақтап тұратын да сол әуендер мен саздар...

Қоштай бай: (кербездене сөйлейтін кісі) Мәтжан аға! Біздердің адамдар деп жүргеніміз, ел деп жүргеніміз сонда әлгі жыршылардың ыңылы мен домбыраның дыңылы болғаны ма?

Кекеткендей болып күледі.

Мәтжан би: Ай, Қоштайжан-ай! Сұрағыңды астарлап отыр екенсің. Бұ сұрақты түсіну үшін ерекше ойдың қажеті шамалы. Сенің естігің келіп отырғаны елді ел етіп ұстап тұрар байлар мен билер деген сөз емес пе?

Біраз ойланып отырып қалады.

Мәтжан би: Кейбіреулерге жыршылардың ыңылы мен домбыраның дыңылы күлкілі нәрсе болып көрінсе, маған сол ыңыл мен дыңыл бабалардың өсиеті, тіпті құдіреттің бұйрығы секілді болып естіледі.

Олар: тірілерге біз жырлап өткен әуенді бұзып алмаңдар; біз салып кеткен соқпақтан адасып қалмаңдар – деп саздары мен сөздеріне, көп байқала бермейтін, бір құдіретті қоңыр ызыңды енгізіп қойған секілді.

Қоштай бай: Қандай ызың дедіңіз?

Мәтжан би: Аталардың сол ызыңдағы ойын түсіну үшін осы әншілер салатын әуендер мен күйшілер шығаратын күй саздарын жүрекпен тыңдап байқаңдаршы. Жүректеріңе жетіп қалар. Ал жүрекке жетті болды, онда сол саздар мен мақалдардың аржағында ылғи күзетте тұрған бір рух бар екені байқала бастайды. Мен соны сезетін секілдімін.

Иса би: Ән де, саз да, Шолтаманның өзі де сіздер сөйлеп отырған тіл де, осы отырған бәріміз де, сол баяғы біз көрген шалдардың елесі, рухы емеспіз бе!?

Әрбір адам «мен» деген сөзден алшақтап, біздің бабалар деп сөйлей бастағаннан, аталар мен бабалар рухын риза етуге еңбек ете бастағаннан бастап өзін кісі санауға қақылы болмақ.

Мәтжан би: Осындай сөздерді естігенде Сыпыра жырау, әлгідей саздарды естігенде Абыл ақын мен Абыл күйшілер желке жағымда тұрып "естідің бе?", "естісең ойландың ба?" деп, күбірлеп тұрғандай әсер аламын.

Қоштай бай: (тітіркеніп, сескенгендей болады) Ей Алла! Сақтай гөр өзің!

Мәтжан би: Кей-кезде домбыра үні сонау Доспамбеттердің күрсінісі ме, Қазтуған мен Ақтамбердінің зары ма дегізеді...

Ермембет би: (кулана) Әй Мәтжан! Осы сіздерді, жарыларды айтамын, "сағыр жары" дейтіндер текке айтып жүрген жоқ-ау, асылы! Жастар жастар ғой, тіпті Мәтжан мырза, өзіңді де бірдеңе шалықтап жүрген жоқ па?

Баймембет басын шайқап, жымыып күледі. Иса би екі биге кезек-кезек сақтана қарап қалады. Қоштайдың арланып отырғаны байқалады.

Мәтжан би: Ереке мен сізге бір қызық әңгіме айтып берейін бе?

Ермембет би: Ал айт! Айта ғой!

Мәтжан би: Жақын арада біраз еріккен сенің інілерің, есендерді айтамын, бір жары жиенінің үйіне қыдырып барыпты. Қонақ болады. Құрмет көреді. Кетерінде шаруа, бұйым сұрасады. Әлгілер, есендерді айтамын, тамақтарын тойдырып алып, бұйым жоқ, шаруамыз жарылардың сағырларының санағын алып жүр едік депті.

Ермембет би: Әй Мәтжан, бірдеңе бүлдірейін деп отырсың-ау, осы, қағынған!

Қоштай Мәтжанға дәмете қарап қалған. Иса би де Мәтжаннан оқыс қимыл күтіп қалғандай.

Мәтжан би: Мен не бүлдіруші едім. Бүлдіріп жүрген сенің інілерің.

Қоштай бай: Ал, сонымен!

Мәтжан би: Сонымен не болсын! Жарының сағырлары деп, Ерекеңнің інілері сол үйде отырып біраз жарылардың аты-жөнін түгендеп, санап шығыпты. Болғаны сол!

Қоштай бай: (назырқап қалады) Қалай? Болғаны сол?!

Ермембет би: Шыныменен болғаны сол ма? (ол да таңырқайды).

Мәтжан би: Айтпақшы, мен айтуға ұмытып барады екенмін ғой. Үй иесі де қарап қалмай, сағыр деп есендердің тізімге тізген жарылардың нағашыларын түгендеуге кірісіпті. Сөйтсе, сағыр жары деп айдар таққандардың нағашылары түгелдей есен болып шығыпты.

Отырғандар ду күліседі.

Ермембет би: (сақтана) Ал сосын! Тағы айтарың бар секілді ғой!

Мәтжан би: Сосын не болсын! "Жарының нағашысы есен болса, баласы сағыр туады" дейтін мәтел шығыпты. Қазір жарының намысқой шалдары: есен түгілі жеменейден қыз алмаймыз, тұқымымыз түгел сағыр болып кетуге айналды! Енді ол ауылға құда түсуді тоқтатындар!

Қаратаудан асып тобыш ауылдарына барыңдар, Жем, Сағыздан өтіп он екі ата Байұлына барыңдар. Сол жақтан құда іздеңдер деп үгіт айтып жатырған көрінеді.

Қоштай бай: Ал сосын...

Мәтжан би: Енді Ереке, сіздің жігіттер сағыр жарының тізімін емес отырып қалған көрі қыздардың тізімін алып әуре болатын болар!

Отырғандар тағы да шуылдасып қалады.

Ермембет би: Әй қағынғыр, Мәтжан-ай! Бүлдірейін деп отырғаныңды сезіп едім!

Бәйімбет бай: Бүлдіріп бастаған өзің едің, Ермембет, Мәтжан аяқтап берді.

Иса би: Ал билер, бас жаққа барыспалық! Біздің де нағашыларымыз жеменей еді. Өзімізді ешкімнен кем санамаймыз.

Ермембет би: Мына Мәтжанның құлағына сыбырлайтын ақ сайтаны бар болар асылы. Тапқыр ғой! Тапқыр!

Иса би: Сыбырласа несі бар! 360 әулие әр қайсысы бір-бір өнерліні қамқорласа болды емес пе!

Маңғыстаудың қара ойы қашанда баталы ұлға, боталы нарға бай болатыны неліктен дейсің?! Солардың арқасы.

Мәтжан би: Бірақ бұ заманда ата аруғы мен баба батасынан жаралғандардан гөрі сайтанның сандырағынан жаралғандар көбейіп бара жатырғандай.

Бәйімбет бай: Рас... Рас...

Иса би: (ойлана)

...Толмай жатып толысқан, таққа құмар...

...Жетпей жатып желіккен, баққа құмар...

...Естімей жатып ереген...

...Көрмей жатып көреген...

... Сондайлар қырсығынан мынау заманның тынышы кетті!

...Күнде арыз, күнде дау!

Бәйімбет бай: Мырзалар! Жиналған шаруамызға оралсақ..

Қоштай бай: Әуелі мына өнерпаздардан бір ән сұрасақ қайтеді?

Иса би: Жарайды, сұралық! Ал Шолтаман...

Шолтаман:

"Сұрағандарың сөз болса"... деп, Шолтаман жыр күйін біраз төкпелетіп алып, тақпақтата (әндетіп емес) жөнеледі.

Шәрбаттан балдай не пайда

Жұтқыннан әрі өтпесе.

Сұлудан "сұқсыр" не пайда

Тұшынып өзі өппесе.

Көрікті күннен не пайда
Күлмендеп нұрын төкпесе.
Тұлпардан дүлдүл не пайда
Ұзатпай қуып жетпесе.
Атақты ұлдан не пайда
Ағайын сөзін кектесе.
Беделді биден не пайда
Тентектің ісін сөкпесе.
Аспанда бұлттан не пайда
Маржанын жерге төкпесе.
Әкеден ұлға не пайда
Ақылы айтқан жетпесе.

Жарлыға бардан пайда жоқ
Тырысып еңбек етпесе.
Байларға малдан пайда жоқ
Қажетін өзі шектесе.
Тыңдаушым жырдан пайда жоқ
Айтылған сөздің бар нәрі
Құлақтан әрі өтпесе,
Жүрекке таман жетпесе.

Әкеден ұлға пайда жоқ
Маңдайын соқпай, арымай.
Анадан қызға пайда жоқ
Жоғалтса өзі арын-ай.
Данадан жұртқа пайда жоқ
Өздері сүйіп танымай.
Батырдан елге пайда жоқ
Шашылып кетсе тарыдай.
Соқырға сірә пайда жоқ
Болса да қанша жарық ай.
Тыңдаушым бойға сіңірші
Азғантай сөздің нәрін-ай...
Бере алмаспын түгендеп
Бір жырмен қамтып бәрін-ай..

Бәйімбет бай: Пай, пай! Мынау біз естімеген сөз екен! Қандай насихат!

Ермембет би: Мәтжан сенің сөзің емес пе?

Мәтжан би: Шолтаманның өз сөзі болар, шамасы! Қасыңда жүрген біздерден жасырғаны да бар болып шықты, бұ баланың!

Шолтаман: Жасырды десе де болады, жүрексінді десе де болады. Әлі ешкім алдында айтылмаған сөз еді. Бүгінгі жиынға сақтағаным да рас.

Бәйімбет бай: (көңілдене) Біз бұл термені Шолтаманның сіздерден жасырғаны емес, мына біздей ас бергелі жатқан ағасына әкелген сыбағасы деп түсініп отырмыз. Термең тәуір екен. Байғазысына қайтарда аулыңа ат жетектеп қайтарсың.

Шолтаман: Рахмет бай аға! Жол үсті біреу сауғаға сұрап алып қалмай, келініңге аман жеткізе алсам бергеніңіз мал басы болып кетер, әлі. Қолы қайырлы атанған кісі едіңіз!..

Бәйімбет бай: Әй, қу бала! Жақында шаңырақ көтерді деп еді! Бас екеу болғасын малдың да қажет бола бастағаны ғой, бұл серілерге! Ат мінбеймін, бие жетектеткіз деп отыр?! Болсын, болсын!.. Бір байталды келін көрімдігі деп жетектеп кет!

Шолтаман: Рахмет, бай-еке! Келініңіз мақтанып қалатын болды.

Мәтжан би: Дұрыс, орнымен берілген сыйлық болды, Бәйімбет! Шолтаманның үйіндегі келініңіз ондай көрімдікке тұратын келін!

Қоштай бай: Со келін келмей жатып Шолтаман қорасын малға толтырыпты деп шулап жүр ғой жұрт.

Мәтжан би: Мал мен байлық қашаннан ақыл мен еңбекке құралғыш.

Қоштай бай: Шаңырағың құтты болсын, Шолтаман! Мәтжан би Шолтаманды үйлендіріпті деген хабар біздерге де жеткен. Айттыра барғанда қалыңдық қыз болашақ күйеуіне бір қызық баға беріпті дейді. О не сөз?

Шолтаман: Бізге айтарлықтай ештеңе деген жоқ. Мәтекеңмен тіл қатысқанын естігендер бар екен. Солар болар, түймедейді түйедей етіп жүрген.

Қоштай би: Дегенмен жел болмаса шөп басы қимылдамайды деген...

Мәтжан би: Ондай сөздің болғаны рас. Келініміз көңілі жүйрік, көзі қырағы екенін бірден танытты!

Ермембет би: Мәтжан би сондай баға берсе ол келін сөзі құлақ түруге жарайтын сөз болғаны.

Иса би: Ал айтып көрші, ол не сөз?.

Мәтжан би: Бұл жігіт өнерінің арқасында қалыңсыз қыз алып келіп отыр. Шаңырағына бір атақты қыз қалыңындай мал жиналып қалды...

Шолтаман: Ән мен дауыс иесін қарық қылатын болса әнші біткеннің бәрі шетінен бай болмас па еді? Талай өнерпаз қалың төлей алмай, қыз алып қашып, елін шабыстырып, руын ұрандатып жүрмес еді ғой! Сіздің арқаңыз ғой, бәрі де, Мәтжан аға!

Ермембет би: Кімнің арқасы болса да алып келіпсіңдер. Құтты болсын! Ал, сонымен...

Мәтжан би: Өткен қыста Әлімдер елі тойға шақырып сол жақта біраз уақыт болып қайттық. Доңызтауды жайлаған Жұмағұл деген ақсақал аулында болдық. Мен қасыма адайдың біраз өнерлі жастарын еріткен едім. Өнер көрсеттік.

Шолтаман: Сауық пен қызыққа толы бір тамаша күндер болып еді-ау!

Мәтжан би: Қайтатын күні аттарымызды алдыртып, қоржын, дорбаларымызды қамдатып, дайындыққа кіріскен кез еді. Жұмағұл ақсақал бізден бұйым сұрады. Мен сол ауылдың бойжеткендері көп екенін байқап жүр едім, батылды етіп Шолтаманға қыз айттырдым...

Меселімді қайтармас деп Жұмағұл мінезінен дәмәтіп едім. Жұмағұл мен ойлағаннан да асып түсті... Мінезі мерт кісі болып шықты. ...Әлі күнге таң қаламын...

Иса би: Сені Жұмағұл қалай таңдандырды?

Мәтжан би: Жұмекең сөзге келместен: "Шолтаманға бір қыздарыңды қый дейсің ғой, Мәтжан би!..

...Олай болса ана шай құйып отырған өзімнің сүйікті немерем еді. Адайдың Мәтжаны құда түсіп отырса, мынадай жігітке, Шолтаман секілді өнер иесіне сол балам лайық болар! Ұнатсаңдар қимасымды қидым сіздерге. Басқа немелерімнен ерекшелеу еді!" – дегені...

Қоштай бай: Пай, сабаз-ай!

Мәтжан би: Өмірімде бір оңай тындырған шаруам болды. Қалған барлық шаруаны атасы мен қыздың өздері бітірді. Біздер тек қана солар сөзіне куә болып отырдық.

Қоштай бай: Қалыңына қалай келістіңдер?

Мәтжан би: Олар қалың сұрамады, біз бермедік...

Қоштай бай: Қалыңсыз қыз қандай келін?..

Ермебет би: Қыз бірдеңе айтты деп едіңдер?

Мәтжан би: "Шолтаманға сол лайық болар, ұнатсаңдар қидым осы баламды. Басқа немелерімнен ерекшелеу еді!", – деп алып, Жұмекең: "Балам сен не дейсің?" – деп немересіне бұрылды.

Жұмағұлдың немересі, әлгі шәй құйып отырған жап-жас қыз: "Екі ата келісіп жатырсыңдар. Аталар келіссе қыз қайда барушы еді!" – деп жауап қатты.

Ермебет би: Батыл бала екен.

Мәтжан би: Батылдығын ол басқаша көрсетті. "Аталар келіссе қыз қайда барушы еді. Бірақ осы жасқа дейін қара басын қамдай алмай жүрген Шолтаман мырза ертең от басын қамдай алар ма екен?" – деп, саңқ ете қалғаны.

Үй іші тым-тырыс болды да қалды.

Ермебет би: Апырай, а?..

Мәтжан би: Мен де таң қалып, баламен сөз таластыру қалай болар екен дегендей атасына қарадым.

Сол жерде Жұмекең есін жиғандай боп, маған бір қарап, баласына бір қарап: "Қарағым оның жарлы екенін қалай білдің, кімнен естідің?" – деп тіл қатты.

Қыз оған:

– О хабарды маған ешкім айтқан жоқ. Оны үстіндегі сәнді шапаны мен әнші мырзаның өз қылығы айтып отыр. Жас жігіттің екі жеңін кезек-кезек сыйпалай беретіні – бұрын кимеген киімін қызықтағаны.

О жігіт бай баласы болса өз шапанын өзі қызықтамас еді...

Шет жерде өнерлі жігіттің иіні жыртық болмасын деп бір ағасы шапан жауып жіберген болар... Барғасын шешіп алса, тағы да жалаңаш қалмас деймісің?..

Енді бір ағасы беделін пайдаланып құда түсіп отырған шығар...

Үйлендіріп алып, ұмытып кетпес деймісің?..

Шолтаман мырза бұл шаруалар туралы ойланды ма екен дегені...

Сонша адам отырып бір ауыз сөз қайтара алмадық...

Ермембет би: Япырай, а... Болар бала жас болмас деген осы-ау!

Қоштай бай: Сонымен әңгіменің арты немен аяқталды?

Мәтжан би: Бұл сөздің арты тіпті біз ойламаған жаққа қарай жалғасып кетті... Атасы біраз үнсіздіктен кейін: "Балам-ай, ойлы екеніңді шамалайтын едім! Мен дәметкен жерден де асып түсерсің! Алла бағыңды ашқай! Ал ойыңда тағы не бар, ашып айтшы?" - деді.

Сонда қызы атасына: "Шолтаман мырзаның жарлылығы рас болды. Биі бар, басқасы бар Шолтаман жарлы емес еді деп ешкім араша сұрамады. Енді менің дегенім болсын десеңіз бұлардан қалың да сұрамаңыз, маған енші де бермеңіз! Қызыңызды той жасап ұзатыңыз да, шығарып салыңыз. Адай елі сізге берер қалыңын, жай қалың емес, Әлім елінің ардақтысы Сіздің сүйікті қызыңызға лайық деген қалыңмалы мен жасауын бұ жаққа, жер шеті алысқа айдамай, ауыл қасынан Шолтаман қорасына жеткізіп берсін...

Мен Жұмекеңе қарадым. Жұмекең маған қарады. Екеуміз де қостағандай болдық... Көз қараспен түсіністік... Арада үш ай өткенде келінімізді алып келдік...

Қоштай бай: Келін түскенше Мәтжан би қыз отауын тігіп, қорасын малға толтырып қойыпты...

Ермембет би: Оң босағасында отырып, барар қорасын малға, шаңырағын дүнияға толтырып тастаған екен ғой, айналайын! Келіндерің құтты болсын! Біздер де үлесімізді қосармыз, әлгі қорадағы малына. Өзіміз жеткізіп берерміз...

Қоштай бай: Осындайға жұмсаған малың – адалың емес пе! Шолтаман інім: "Мен келін шақырамын! Қалаған уақытыңда келіп, біздің ауылда ән салып, малыңды әндетіп айдап кет!..

Біздің ауылдың бір үйір құласы сенікі, Шолтаман!

Шолтаманды бәрі құттықтап жатады. Бәйімбет бай жаңа әңгіме бастайтынын білдіре тамағын кенеп, сөз бастайды.

Бәйімбет бай: Уа, құрметті билер! Қонақтарым! Естіп те жатырған боларсыңдар, мен келесі жылы жаз бен күздің астасқан

кезінде әкеме ас бермек болып жатырмын. Тап осы жұртта өткізбекпін. Менің әзірге шешкен шешімім де, бітірген ісім де осы. Барлық қалған шаруаларды сіздерге тапсырсам ба деймін. Асқа басшылық етуді, мына інім, Иса биге жүктегелі отырмын. Ол келісімін берді.

Ермембет би: Дұрыс екен! Бәйімбет бай әкесіне асты кешіктірді-ау дей бастап еді, былайғы жұрт. Алла ниетіңді қабыл еткей!

Бәйімбет бай: Әмин! Айтқаның келсін!

Ермембет би: Бұл істі Иса биге тапсырғаныңыз – бастамай жатып ісіңізді жартылай тындырғаныңыз, байеке! Біз де қолымыздан келгенін аямаспыз.

Мәтжан би: Бәрежелді! Алла ниетіңізді қабыл еткей! Ерекең істің жартысы басталмай жатып тынып қалды деп отыр ғой! Қалғанын да тындырып тастайтынын айтты. Бізге жеңілдеу тиетін болды!

Иса би: Мәтжан! Қашқақтама, інім! Басқаға жеңіл тисе де, саған жетерлік іс бар. Алдымыздағы аста жұмыстың ауырын да, күрделісін де саған тапсырғалы отырмын.

Мәтжан би: Орындалуы қолымыздан келетін іс болса, салмағын ауырлай қоймаспыз. Ас – елдің шаруасы. Ел шаруасы – бәріміздің шаруамыз! Тапсырыңыз!

Қоштай бай: Ниетің қабал болсын Бәй-еке! Бірақ...

Қоштай паңданып, тамағын қырнап сөз бастағанша Бәйімбет бай шыдамсызданады.

Бәйімбет бай: Не ойың бар еді, Қоштай шырағым? Айтсашы. Бірақ деген сөзіңнің арты жыраққа кетіп қалды ғой, жиенжан!

Қоштай бай: (намыстанғаны байқалады) Бұл Бәйімбет ауылы шетінен асығыс пен қапылыс... Сөздер салдыр-гүлдір бір құлағынан кіріп, қаңғыр-күңгір бір құлағынан шығып жатпаса өздерін далада жалғыз қалғандай сезінеді.

"Бірақ" дегенім бай-еке, әкеңізге асты шыбын-шіркейсіз жерге, Қырға шығып бермейсіз бе?

Бәйімбет бай: Кімнің көп сөйлейтінін біз білмейміз, бір Құдайдың өзі біледі. Бірақ...

Бәйімбет те паңданып, тамағын қырнап Қоштай қылығын қайталайды...

Қоштай бай: Сіздікі қандай "бірақ"?

Бәйімбет бай: (қулана) Сенің руың Жары. Жарыдан Дәулеталы. Сол ауылға келе жатқан біреу ауыл маңында кездескен біреуден Дәулеталылар ауылда ма деп жөн сұрапты.

Үйде болар. Жаңа сол үй қасынан өтіп бара жатып көзім түсіп кетіп еді, түндігі желпілдеп тұр екен. Соған қарағанда Дәулеталы нағашымның өзі де, балалары да түгел үйде болса керек!.. деген сөзді естігенің бар ма?

Қоштай бай: Бір жарым естеу жиеннің шығарған сөзі болар. Жалпы екеуміздің сәніміз сөз санау емес, қой санау емес пе еді?

Иса би: Әй байлар, қойларыңды күзде санарсыздар. Қазір сөзді бізге беріңдер. Біз ас жайын сөз етелік...

...Сонымен... Менің қазір сіздерге айтпағым жалпы қазақ халқының асы туралы өз ойларым.

Қазақтың асы дегені – елге ұсынар әдет-ғұрпы, жастарға көрсетер үлгісі, көпшілікке көрсетер тамашасы, талап етер тәртібі!

Рас па!

Қоштау сөздер. Рас, рас.

Ас деген – ас иесінің, сол рулы елдің ата-баба әдет-ғұрпын қалай орындап келе жатқаныны туралы ел алдында берер есебі!

Рас па!

Қоштау сөздер. Рас, рас.

Ермембет би: Иса-еке! Ас – елдің тәрбие алар орны деген сөзбен болашақ асқа қойылар талап туралы ескерткелі отырсыз-ау шамасы!

Иса би: Шамаңыз дұрыс. Соны елге қалайда мойындату керек! Ендігі астарды елге үлгі болатындай дәрежеге жеткізу біздің міндетіміз! Ол осы біздердің, ас иелері мен билердің міндеті. Осы асты жоспарлап, әлгі айтқанымыздай, елге үлгі берерліктей ас етуге тырыссақ па деймін.

Қоштай бай: Сіз бұл асты – ас ішіп аяқ босатудың асы болмасын деп отырсыз ғой!

Иса би: Дұрыс айтасың! Қолға алынбай жүрген тағы бір жағдай бар.

Біз ата аруағына деп берілетін астарымыздың өту тәртібін де, асқа қатысушылар тәртібін дн қатты бақылауға алуымыз қажет!

Ас кезінде шатақ шығып кетпесін!

Ас артына бұралқы сөз ермесін!

Астың арты төбелеспен аяқталуы тіпті міндет емес. Ондай жағдайда тез шара қолдану жағын ұйымдастырып қойған дұрыс.

Жұрт ас кезінде болған шатақты емес, аста еңбек етіп алған абырой мен атақты әңгіме етсін.

Ермембет би: Дұрыс екен.

Мәтжан би: Толғағы жеткен мәселе еді.

Иса би: Ойлап қарасақ біз бұрын беріп жүрген астардың бар қызығы тойып тамақ ішу мен төрт аяқты жылқының жарысы! Асты солар үшін беретіндей-ақ!

Астан кейінгі естелік көбіне қай аттың қалай шапқаны мен қай тентектің тойды қалай бұзғаны туралы болып алды.

Әрине ат жарату – өнер, қажет өнер. Қажарлы ат – жауға қарсы қаруың.

Дегенмен адам өнері аюан өнері мен тентек қылығынан ілгері тұрса несі бар екен?

Біздер бұл асты өнер адамдарының өнерін тамашалау, өнерпаздарды ел сүйіктісіне айналдыру асына айналдырсақ па деп отырмыз. Асты ұйымдастыру жағын мына Ермембет екеміз мойнымызға алалық. Ал өнер жағын ұйымдастыру Мәтжан би саған тапсырылады.

Ермембет би: Дұрыс ой айттыңыз, Исеке! Мәтжан би жаңа "толғағы жеткен мәселе" еді деді ғой! Дәл айтты. Сіз тоғыз ай толғатқандығыңызды байқатып отырсыз. Ел тәрбиесі деп толғатыпсыз. Мәтжан би сол сіз күткен перзентті дұрыс қабыл алар, кіндігін дұрыс кесер деп сенеміз.

Бәйімбет бай: Апырым-ай! Бұларды тегіннен тегін би атандырмайды-ау, шамасы! Біздер асқа соятын малымыз бен тігетін үйімізден ары аса алмаушы едік. Соны ойлап әуреміз, бұлар елге өнеге деп әлек. Жақсы! Жақсы екен!

Ермембет би: Ас – елге үлгі беру жиыны болсын деген ой ел қамын ойлағаннан туындаған пікір ғой. Бұл аста ел өнеріне баса көңіл бөлелік десеңдер ұйымдастырушыны дұрыс таңдапсыңдар. Біз көргелі Мәтжан би маңына әншілер мен жыршылар, палуандар мен мешкейлер әуес-ақ болатын. Басқалар шақырғанда зорға келетін солар Мәтжан соңына ереді де жүреді. Соларды өзіне құмар қылып қойған Мәтжанның не қасиеті барын? Асылы, Мәтжан: "Жақсы аттың жалын сақтағанша, жақсы жігіттің арын сақта" – деген ата мәтеліне басқамыздан көбірек мән беретін секілді.

Мәтжан би: Халық соңғы кезде күміс көмей үнділер мен бал сазды бармағы барларды қатты қастерлей бастады. Оған себеп еліміздің бейбіт күндерге бейімделе бастағаны болар.

Ендігі ас пен тойды да халықтың қазіргі ыңғайына бағыттаған жөн секілді...

Иса би: Бейбіт күнге де бейімделу керек дейсің ғой... Дұрыс болар... Ел басындағылар халықтың сол талабынан шығып тұрса, ел өнері өркендей бермек. Өнерлі жандар өздерінен гөрі өнерін құрметтегенді жақсы көреді.

Шолтаман: Рахмет би аға! Өнерсіз халық халық па? Өнер сайысында өзге ағайындармен кездесіп қаламыз. Сонда бір-бірімізге қоятын бірінші сұрағымыз: "Кімің бар" – дейміз!

Бұл сұрақтың өзіне түбінде бір қойылатынын әрбір ақын ойланып жүреді. Жақсыларым кім? Жайсаңдарым кім? Сондай шақта айтыс ақындары елінің атақты билері мен батырларын мақтаныш жырға қосады. Байлары мен сахиларын санап шығады. Соның бәрі сіздердің, жалпы халықтың өнер мен өнерлілерге деген құрметтерінің арқасы!

Иса би: "Халық айтса – қалмай айтады! Бірінші би – халық, екінші би – тарих!" депті халқымыз. Ақын – халықтың тілі дейді! Олай болса – жетістігіңе бола марапаттайтын да халық! Қатең болса – жарақаттайтын да халық!

...Бізден кеткен қате болса болашақ көрсетер...

Біздің өткенді көксейтініміз – жоғалтқанымыздың көптігінен.

Ертеңді көксейтініміз – дәметкеніміздің көптігінен...

Мәтжан би: Жоғалтқанымыздан дәмететініміз көп болғай! Ал...

Иса би: (Мәтжан сөзін бөліп, өз сөзін аяқтайды) Жарайды, бұл мәселе туралы ойымызды білдірдік...

Енді шаруамызға оралалық. Мәтжан бірдеңе сұрағалы оқталып отырсың ба?

Мәтжан би: Біз тапсырмамызды алдық. Түсінікті болды. Ал енді біздің жұмсайтын хабаршыларымыз, асқа шақырушылар, қазақтың байтақ даласының қанша көлемін қамтымақ?

Иса би: Хабар естіп асқа келіп жатса қазақтың қай өңірінен келсе де, шақырулы қонағымыз болады деп хабарлансын. Ал арнайы шақыру: Қиғаш, Нарын, одан бері Жайық бойы, Шыңғырлау, Елек, Жем, Сағыз деп отырмыз. Әлім, Табын елдерінің көрші рулары. Маңғыстаудың Ойы мен Қыры тұтастай. Сегіз арыс Адайлар қонысын түгел қамтимыз. Аралас отырғандар да түгел шақырылмақ.

Ермембет би: Қанша үй тігілмек?

Иса би: Бәйімбет бай қазірдің өзінде мың үй деп жобалап отыр. Асқа шақырушылардың хабарын күтеміз. Қонақтар саны өсіп бара жатса мүмкін көбейтерміз.

Ермембет би: Байрақтар жобасы анықталды ма?

Бәйімбет бай: Бұрынғы астар жобасынан кем түспеспіз. Иса би бәсекеге айналып кетпесін деп онша асыра сілтемелік деп отыр.

Ермембет би: Дұрыс екен.

Иса би: Бұрынғы бір аста атақты ақындарымызға назар аударғанбыз. Соның арқасында "Адайдың бес жүйрігі" деген ардақты атқа лайық тұлғалар алты алаш аузына іліге бастады. Қазір тілі шыққан кез-келген тәрбиелі бала жеті атасы секілді адайдың бес жүйрігі кімдер десе: Абыл ақын, Нұрым мен Ақтан, Қашаған мен Аралбай деп тақылдай жөнеледі.

Бұрынғы өткен астарға қосар жаңалығымыз бұл аста сазгер әншілерге ерекше көңіл бөлінбек.

Ермембет би: Есте қаларлық ас болғалы тұр екен.

Иса би: Ас туралы сіздерге айтпағымыз негізінен осылар болатын. Айтылды. Келісілген секілді.

Мәтжан би: Барлық өнер иелеріне хабарлау керек болар. Дайындыққа жылдан астам уақыт бар. Досатқа, Жылкелдіге, Шолтаманға қазірден бастап тапсырма беріп жіберелік. Осы асқа

өнерлілер түгел жиналсын. Өнер көрсеткендер иығына түгел шапан жабылады. Жүйрік шыққандар астына ат мінгізіледі.

Досат! Сен серілік құрып ауыл аралап көп жүресің. Өнерлілерді осы аста халық алдына шығаруға тырысыңдар. Әсіресе қыздар мен келіншектерге назар аударыңдар.

Иса би: Бағытың дұрыс, Мәтжан би.

Қызметші жігіт кіреді.

Жігіт: Билерге жүгінеміз деп екі кісі келіп тұр.

Иса: Бой жазып келелік. Сосын кіргізерсіңдер.

Шымылдық

Үшінші көрініс. Досат пен Ғалия.

Досат Көкжар жәрмеңкесінде Ғалиямен танысады. Араларында сезім оянады.

Көңілді жастар. Ғалия қымызханасы. Қымызханадан бір топ жастар шығып кетеді. Досат пен Ғалия оңаша қалады.

Ғалия: Мылжыңдасып отырып алды ғой! Қымызын ішкесін кетпей ме, шаруаларына!

Досат: Саған қымызханаға адам келгені дұрыс емес пе?

Ғалия: Досат мырза! Сізбен оңаша қалудың өзі бір арман болуға айналды, мен үшін! Бұрын қымызханама біреу кірсе деп отыратын адам, сіз келгелі келгендер қашан кетер екен деген тілек үстінде отырамын.

Досат: (Досат бей-жай, бірқалыпты) Онда қазір арманыңыз орындалып отыр екен ғой.

Ғалия: Досат мырза! Мынадай өнермен кішкентай ауылға қалай сыйып жүрсіз! Осынша өнерді бойыңызға қалай сыйғызып жүрсіз?

Досат: Ауылда аспан да биіктеу, көкжиегің де кеңірек, Ғалия! Қайта адамдары құртша қыжынаған, үйлері бірінің бірі үстіне үңіліп тұратын мына қала деген жерде адам қалай өмір сүреді?

Ғалия: Мен сізбен танысқалы еркімді жоғалттым. Маған қаланың да, даланың да қажеті жоқ, қазір! Тек сенің бір ауыз жылы сөзіңе семіре, бір жылы қабағыңа жылына да өмір сүргім келеді!

Досат: Қызық екен. Сонда не үшін? Менен не таптың?

Ғалия: Мен сені тірі жанның бәрінен қызғанамын. Бір кезде біреуге үйленіп, басқанікі болып кетеді-ау деген ой мені өртеп жібере жаздайды.

Досат: Біз қалай тірі жүр екенбіз. Сен болсаң күнде тәңертең күйеуіңнің төсегінен өріп жатпайсың ба?

Ғалия: Сен мендей ғашық емессің ғой! Сондықтан сенде қызғаныш та жоқ. Сен бір жаранды жазып алғанша мені ем есебінде ғана пайдаланып жүрген боларсың. Мінезің, қылығың сондайға ұқсайды.

Досат: Жоқ, Ғалия! Мен ешкімді де пайдаланбаймын. Мен тек қана ұнатамын. Сорыма мен ұнатып қалған әйелдердің бәрінің де күйеулері бар болып шығады.

Ғалия: Білмеймін, кейін не боларын. Жәрмеңке тарар. Сен еліңе кетерсің! Сол есіме түссе сенен сыбағамды мол алып қалғым келеді, мойныңа асылғым келіп кетеді! Еркелегім келеді. Құшақтасам деймін!

Досат: Жұрт алдында қайтесің, ондай нәрселер оңашада істелмеуші ме еді?

Ғалия: Ой Құдайым-ай! Сен неге сонша салқынсың? Қазір оңаша емес пе? Қарасашы менің бетіме! Өтірік болса да белімнен құшақтасашы!

Досат: Мен шыныменен салқынмын ба?

Ғалия: Мен қанша тырыссам да бір де бір рет емірене жақсы көрмедіңіз!

Досат: Олай болса салқын шығармын! Бұрын мен де сендей болатынмын.

Ғалия: Қол жетпеген арманыңыз бар секілді.

Досат: Мүмкін, болса болған болар.

Бұлардың үстіне Әділ кіреді.

Әділ: Ассалаумағалайком, Досат аға!

Досат: Әділ! Амансың ба? Елден жақында келдің бе, жәрмеңкеде көрмеген секілді едім? Елде не хабар бар.

Әділ: Елден кеше келдім. Мені осы жәрмеңкеге хабар айтуға билер жұмсады.

Досат: Жай ма?

Әділ: Келесі көктемде, жазда Бәймембет бай әкесіне ас бермекші.

Досат: Жақсы. Біз де айта жүрерміз.

Әділ: Мәтжан би сізге жәрмеңкеден кейін басқа жаққа кетіп қалмасын, тездетіп елге қайтсын деп жатыр.

Досат: Не боп қалды?

Әділ: Ештеңе болған жоқ. Сізге келесі жылы болатын асқа дайындық жұмыстарды тапсырмақшы білем.

Досат: Сонда ол қандай жұмыстар екен? Естімедің бе?

Әділ: Бұл аста өнерпаздар жарысы өткізілмекші дейді. Әсіресе өнерлі қыз-келіншектерді көбірек қатыстырмақ. Ауыл-ауылдан сондайларды іздеу керек дейді.

Досат: Солай деді ме! Тез қозғалып жүріп кетеді.

Әділ: Солай деді.

Досат: Табамыз! Қатыстырамыз! Не өнерлілер көрмесін жасаймыз!

Досат шабыттанып, өзгеріп кетеді. Ғалия оған таңдана қарап тұрады.

Әділ: Әсіресе биші қыздар өнеріне көңіл бөлу қажет депті.

Досат: Мәтжан би не деген көреген адам еді. Менің арманымды менің жүрегімнен оқып шыққандай-ақ айтқан екен!

Ғалия: Бәсе! Досат осындай болу керек секілді еді ғой! Ғажап! Қалай құлпырып кеттіңіз!

Әділ: Досат аға әуелден осындай болатын. Досат ағаның жүрген жері ән мен алтыбақан, қызық пен күлкі болатын!

Ғалия: Бұ мырзаға ауылдың тойы жетпей жүр екен ғой? Сызданып, Көкжар жәрмеңкесінің көркін кетіріп болып еді!

Досат: Ғалия! Бұл мен үшін тәуір хабар болды. Менің Босмойыным!

Ғалия: Мені «Босмойын» демеші, маған сенің осы сөзің ұнамайды.

Ғалия басын әдемі шайқап, келіспейтіндігін білдіреді.

Досат: Ал маған ұнайды! Міне, міне! Қандай Босмойын! Басыңды тағы шайқашы!

Рахаттана күледі.

Әділ: Босмойын деген қызық сөз екен! Біреуге ұнайды, біреуге ұнамайды!

Досат: Әділ, кешке осы жерде бол! Мен «Босмойын» деген жаңа ән салып беремін!

Ғалия: Не дедіңіз, Досат мырза! Сонда ол маған арналған ән болғаны ма?

Досат: Саған арналған ән! Ғалия сен өзіңнің қылығыңмен, сұлулығыңмен өмірден сонша торығып келген мені ел қатарына қайта қосып едің!

Ал сен Әділ мына хабарыңмен мені қайтадан Досат еттің! Мен елге қайтамын!

Кешке мен ән айтамын! Бүгінгі кешті Босмойыныма, Ғалияға арнаймын!

Шымылдық

Төртінші көрініс. Айша.

Кешкі мезгіл. Айша бесік тербетіп отырады. Күйеуі ұйқтап жатады.

Айша: Ауыл жастары алтыбақан құрып жатыр. Не боп қалды екен? Бір себебі бар болар. Алтыбақанға баруға да зауық жоқ! Ендігі жерде тек қана сені көзіме елестетіп, қалған өмір-өрмегіме сені арқау етемін дағы, Досат мырза!... Көзіме тағы да бір көрінсейші!.. Шіркін-ай! Сондай жанның қасында бір күн жүрген қыздың да арманы бола ма екен?.. Құдайым сонша әдемі етіп қалай жаратқан, өзін! Бірақ бізкі емес, ботақаным!

Бірақ, бұған да шүкір! Енді менің ойым бос емес. Ойлап еске түсірерім бар! Еске түсіріп сағынарым бар! Оған да Құдайға шүкір!

Бесікке еңкейіп, баласымен сөйлеседі.

Айша: Маған деген сонша қатігез тіршілікте қуаныш болған жалғыз жарығым! Мені әдептен аттатпаған құдіретім! Мені аналық борышыма адал еткен періштем! Сен болмағанда менің кімге айналып кетерімді кім білген?

Құлыным менің! Әкеңнің түрі анау! Сен қандай болар екенсің? Атаң да керемет, нағашың да керемет! Ей Алла! Мына жалғызымды ана мырыққа ұқсата көрме?

Көкке қолын жайып «жалынамын» дейді.

Маған жар болып жарыта алмады. Саған да әке болып не жарытар дейсің. Әйтеуір атаң бар. Сені жеткізер атаң бар!

Бар тірлігі – ұйқы! Бай баласы дейді...

Құдайым-ау, осындайларға бармақтай бақ не үшін керек? Сен не үшін бересің, соларға сол бармақтай бақты?!
Әкесін бай етіпсің...

Мені сол мырыққа әйел етіпсің...

Мынадай, періштедей ұл беріпті оған...

Оған бұның бәрі неге керек еді?

Қызықтай алмаса?

Сүйсіне алмаса?

Соларға қуанып өмір сүре алмаса?

Ыңылдап өлең айтады.

Беу өмір, шаттық емес бекер ме едің?..

Бұ дертпен қай деңгейге жетер демім?..

Сен болдың аяғыма темір кісен...

Жаманды жер соқтырып кетер ме едім?..

Айшаның үйіне құрдас келіншегі кіреді.

Айша құрбысы: Айша сен не ғып отырсың? Сенің әніңсіз, сенің биіңсіз бұл ауыл жастары қалай той бастамақ, қалай көңіл көтермек! Алтыбақан алтыбақан бола ма? Тез жинақтал!

Айша: Не боп қалды?

Айша құрбысы: Сүйінші!

Айша: Қалағаныңды ал!

Айша құрбысы: Шеш жүзіңді!

Айша: Айтсашы не боп қалды?

Айша құрбысы: Бұл ауылға сенің Досатың келіпті!

Айша: Досат! Досат келіпті!.. Жүзігін абдырай шешіп құрбысына ұсынады. Сүйіншіңе!

Айша құрбысы: Ол ауыл-ауылды аралап алтыбақан құрғызып өнерлі адамдарды іздеп жүрген көрінеді.

Айша: Досат келіпті дейсің бе! Алла бір тілегімді қабыл еткен екен ғой! Ал оған өнерпаз адамдар не үшін қажет екен?

Айша құрбысы: Келесі жылы бір бай әкесіне ас береді дейді. Сол аста өнер жарысы өткізілмекші. Өнер жарысының абырой-атағы ат жарысынан кем болмайды дейді.

Айша: Әйелдер де қатыса ма екен?

Айша құрбысы: Қатысады дейді.

Айша: Біздің әкелеріміз бен ағаларымыз әйелдердің де адам баласы екенін естеріне түсіре бастаған болды ғой, шамасы!

Шүкір... Шүкір...

Айша құрбысы: Ненің шүкірі?

Айша: Біздің заман өтіп кетті... Әй, әттең!..

Айша құрбысы: Не деп былжырап отырсың? Жасың жиырмада! Өттің дей ме, әттең дей ме? Болсашы былжырамай! Бәрі сені күтіп тұр. Айша қарашы! Мына жүзік маған жараса ма?

Айша: Саған жүзік те жарасады, сөз де жарасады!

Саған еркелік те жарасады! Саған бәрі жарасады...

Ой шіркін! Көп ішінде Құдай қосқан жарыңмен мақтанып, жұрт бетіне тура қарай алмаған қиын екен...

Айша құрбысы: Есесіне жүз қатынның, тіпті мың қатынның есін кетіретерлік, қызғанарлық, күндерлік өнерің бар. Құдай бәрін бір басыңа жиып беріпті!

Досаттай асылда да қолыңа ұстатып еді, өзің бас тарттың! Құдайдың сенен аяған нәрсесі бар ма? Босына жылама!

Айша: Сен солай деп ойлайсың ба?

Айша құрбысы: Солай! Басқаша қалай еді! Жүр кеттік!

Екеуі жиналып алтыбақанға кетеді.

Бесінші көрініс. Алтыбақан

Біреулер алтыбақан теуіп, Айша би билеп жатады.

1- дауыс: Мың бұралған айналайыным-ай!

2-дауыс: Не деген биге жаратылған дене десеңізші!

1-дауыс: Біздің Айша келіндей биші енді қайтып туа қоймас!!

Досат бастаған салдар тобы келеді.

Би аяқталады. Досат Айша жанына жақын барады.

Досат: (танымайтын кісідей болып) Есенсіз бе, қарындасым! Тамаша билейді екенсіз!

Айша: (қулана) Саламатсыз ба? Танымадық.

Досат: Мен қонақ едім.

Айша: Қонақ болсаңыз хош келіпсіз!

Досат: Қонақпын. Бірақ келмей жатып «бұйымымды сұра» дейтін қонақпын. Қонақтан бұйым сұрау әдеті сіздің ауылда да бар болар?

Айша: Бар ғой. Бірақ сіз кімге қонақсыз? Қонағынан бұйымды үй иесі сұрамайтын ба еді?

Досат: Менің бұйымым сізде болып тұр.

Айша ойнақыланып:

Айша: Күйеуі бар жас әйелден, өсекші абысындары мен қайын сіңлілері бақырайып қарап тұрғанда бұйым сұрайтын қандай адам?

Жастар шулап, күлісіп жатады.

Досат та ойнақы дауыспен:

Досат: Менің бұйымым сіз ойлап тұрғандай нәрсе емес! Менікі басқаша бұйым! Сіздің өзіңізге емес өнеріңізге қатысты бұйым болып тұр!

Қыз-келіншектер тағы да көңілденіп қалады.

Айша: Бұйымыңыз Айша деген келіншекте болса онда оңашасын тауып сұрасаңыз етті! Ал егер Айша деген бишіде болса, онда бишінің атасы бар. Ауылдың қожасы бар. Алдымен со кісіден сұраңыз.

Досат: Биің мен денең қандай ғажап болса, сөзің мен ақылың да кем түспейді екен, қарындасымсың ба, келінімсің бе? Мен Досат деген замандасыңмын.

Айша: Досат? Естімеппіз.

Досат: Онда таныс болалық.

Қолын ұсынады. Айша қолын алады. Екеуі бір-бірінің қолын босата алмай тұрып қалады. Құрбысы Айшаны Досат қолынан босатып, бөліп әкетеді.

Досат: Сұрармыз. Атадан да ұрқсат аламыз. Бірақ алдымен бишінің өзіңнің келісімі керек болып тұрғаны. Келесі жылы Ақ Кетікте ас өткізіледі. Көпшілік алдында билегің келе ме? Әйтпесе біздің халық биді менсінбейді, бишіні өнер иесі деп бағаламайды.

Айша: Келеді, ағажан! Жеке де билеймін. Ғайша деген сіңлім бар. О да биші. Кейбір билерді екеуміз қосылып билейміз. Қажет десеңіз бірнеше қыз болып та билейміз. Жыл бойы үйретемін, мына қыздарды.

Досат: Тамаша! Бұл істің сәті түсетін болды.

Айша: Қандай істің сәтін айттыңыз?

Досат: Айша қалқам, сен бидің беделін көтеруің керек! Міне сол істің сәті түсіп тұр дегенім ғой!

Айша: Одан сізге не түседі?

Досат: Маған не түсетін еді. Халқым өнерлі болады! Халқымның балалары өнерлі болады.

Айша: Тек қана...

Досат: Ол не?

Айша: Атамнан ұлқсат алып беріп кетіңіз. Әйтпесе атам... Өзіңіз түсінесіз ғой... Жас келін... бір жаққа барып би билеп... Әттең!..

Досат: Қапа болма! Сіздердің аталарыңмен біз ниеттес, тату кісілерміз. Ұлқсат алу менің мойнымда... Қам жеме... Қыздарға үйрете бер... Бұл тамаша көрініс болады... Атам дейсің, күйеуің қарсы болмай ма?

Айша: Әдейі сұрап тұрсыз ба? Кекетіп тұрсыз ғой, ә?..

Досат: Түсінікті. Сенің өлеңіңді естіп едім... Қалай еді...

Жаманды жер қаптырып кетер едім,

Сен болдың аяғыма темір кісен... Солай еді-ау!..

Айша: Оны қойыңызшы. Мені ел алдына шығарыңызшы! Билегім келеді.

Досат: Дайындал.

Айша: Біздің ел биге неге құмар емес екен?

Досат: Неге құмар болмасын! Құмар! Тек қана бидің жоқтаушысы жоқ. Енді сен оны алдағы аста елге тарататын боласың. Жоқтаушысы да, қамқоршысы да өзің боласың!..

Айша: Билегім келеді де тұрады. Оны кімге айтарсың?

Досат: Оны өзің еліңе айтатын боласың! Сенің өнерің айтатын болады! Дайындал! Даусын бәсеңдетіп:

Сені Досаттың Айшасы жасай алмап едім, енді елдің Айшасы жасап алармын. Менің саған деген махаббатымның белгісі боп қалсын!

Мен атаңа сәлем берейін.

Досат оқшау тұрған топ адамдарға жақындап, Айшаның атасына сәлем береді.

Досат: Ассалаумағалайкум, ақсақал!

Айшаның атасы: Уағалайкумассалам! Хош келіпсіз, Досат мырза!

Досат: Біз шақырусыз қонақпыз, ағасы!

Айшаның атасы: Жақсы ниетті адамның кез келген жерге шақырусыз баруға да, қонақ болуға да қақысы бар.

Жол болсын!

Досат: Айтсын! Бәйімбет бай келесі жылы әкесіне ас беретін болып, асқа сауын айтқызып жатыр.

Айшаның атасы: Қай жерде өткізеді?

Досат: Ақ Кетікте.

Айшаның атасы: Қай шамада өткізбек?

Досат: Теңізден мұз кетіп, сауда кемелерінің Ақ Кетікке келе бастаған кезінде деп жатыр.

Айшаның атасы: Дұрыс екен. Жұрт әрі асқа барады. Әрі саудагерлерден керек-жарағын қамдайды.

Досат: Иса бастаған билер бұл асты өнерпаздар жарысына айналдырамыз деп шешім қабылдапты.

Айшаның атасы: Дұрыс екен.

Досат: Дұрыс десеңіз сізден сұрар бір бұйым болып тұр.

Айшаның атасы: Сұра.

Досат: Келініңіз ғажап биші. Асқа үй тіксеңіз, Айшаны билетсеңдер. Дүйім жұрт тамашаға батар еді.

Айшаның атасы: Билетеміз! Неге билемеске! Өзі де жабырқап жүр еді. Айналайынымның көңілі бір көтеріліп қалсын. Барамыз. Билетеміз!

Айша: Атам мені биге апарады. Мен аста, ел алдында билейтін боламын!

Айша қуаныш биін билеп кетеді.

Шымылдық

Алтыншы көрініс. Жылкелді үйі. Раушан. Жамал.

Сахнада Жылкелді, Раушан, Жамал (ерке қыз), қыз-келіншектер. Даурыға сөйлесіп, көңілденіп жатады.

Жамал: Жезде бізді неге шақырдың?

Жылкелді: Бүгін сені арман етіп жүрген кісіңмен таныстырамын.

Жамал: Досат ақынмен бе?

Жылкелді: Қалай біліп қойдың, шайтан қыз?

Жамал: Ал сен менің Досатты ұнататынымды қайдан естідің?

Жылкелді: Балдызының қандай арманы бар екенін білмесе жезде атанып қажеті қанша?

Жамал: Ол қандай қыздарды ұнатады, жездеке?

Жылкелді: Досатқа ұнаймын деп тырыспа! Досатқа ұнау мүмкін емес. Досаттың біреуді өзі ұнатуы қажет. Өзі ұнатса болды, ол өмір бойы сол сезімін жоғалтпайтын адам.

Жамал: Мен оны «Жамал» әні үшін ұнатамын.

Жылкелді: Содан да болар, ешкім Досаттың Жамалын сендай айта алмайды.

Жамал: Рас па! Жезде алдап тұрған жоқсың ба?

Жылкелді: Рас! Рас айтамын!

Досат пен Әділ кіреді. Амандасады.

Әділ: Оу! Жәке! Балдызыңды ұзатқалы жатырған жоқсың ба? Тойға дайындалғандай сәнденіп алыпсыңдар ғой!

Раушан: Біз хабарсызбыз. Бірақ сіздердей екі бойдақ жігітті бірден шақырғандығына қарағанда... Кім білсін ойында не бар екенін...

Жылкелді: Ойда түк те жоқ. Әділ мен Досат Көкжардан біздерге қандай базарлық әкелді екен? Базарлық сұрағалы жатырмыз.

Әділ: Базарлық көп. Айна мен тарақ дейсің бе, әтір мен иіс сабын дейсің бе, бәріңе жетеді. Олардан басқа керемет ән базарлығымыз да бар.

Жамал: Жезде! Досат ағаға "Жамалын" айтқызалықшы!

Раушан: Жоқ! Жамалды сен айт. Ән иесі өз әнін басқадан тыңдасын. Сен де әншісің!

Жамал: Бізге әншілік қайда? Біздікі ауыл арасының «бала жұбатар» дейтіні ғой.

Бір келіншек: Тек, байқап сөйле! Байға шықпай жатып Құдайдан бала дәметпес болар!

Жастар күліседі. Жамал ұялып қалады.

Раушан: Әбес сөйлегеніңнің айыбына саған ән айтқызамыз. Саған сондай айып салдық.

Досат: Айта ғой қарындас, осындайда ән айтып ашылып алған жақсы.

Жылкелді: Әділ сен домбыраңды қолыңа ал. Қостап отыр.

Жамал: Жарайды. Мен Әділ ағаның бір әнін айтып берейін.

Жамал ән айтады. Әділ домбырамен қостап отырады.

Жамал:

Жарасқан ақсұр атқа қара терлік,
Жігітке пайда бермес төтен ерлік.
Жабыққан жамандардың ісі дейді,
Көңілді айтып өлең көтерелік.

Ақсұрым ішін тарта кісінейді,
Әншінің шырқау дауыс күші дейді.
Қалқатай сүзіле тек бір қараса,
Он бес жас бола берсін кіші мейлі.

Дауыс: Бәрекелде! Әнші екен!

Әділ: Бұ қарындас әннің сәні мен сазын өзімізден де асырып жіберіпті ғой! Қыздарды сынаймыз деп отырып өзіміздің әншілігімізге күдіктеніп қалғандай болғанымызды қарашы.

Жамал: Әділ аға, ойыныңыз ба, о не дегеніңіз! Әлде, сізге сүзіліп қарайтындар он бес жас кіші болу міндетті ме?

Әділ: Жоқ қарындасым! Сен нағыз әншісің!

Жылкелді: Әнші! Нағыз әнші! Жамалды енді ұялмай үлкен ортаға шығара беруге болады.

Досат: Саған біздің орта тарлық етіп тұр ма?

Жылкелді: Жоқ! Бүгінгі әңгіме Жамалдың әншілігі емес. Біз енді Әділ мен сенің Көкжар сапарынан әкелген базарлықтарыңды тамашалаймыз!

Раушан: О жақта біздің ел әншілерінің әндерін айта ма екен?

Әділ: Айтқанда қандай! "Құнан нар" мен «Маңғыстауды» екінің бірі біледі. Тіпті олардың біздің серілерге ән арнаған әншілері де бар.

Жылкелді: Ол кім? Қандай ән?

Әділ: Жәке, мен ол әнді үйреніп келдім. Ол ән бүкіл Арқаны аралап кетіпті. Сыр сүлейлерінің де аузына іліне бастапты.

Досат: Мынауың жақсы хабар екен!

Әділ: Бұ хабардың тағы бір жақсылығы сол, бұл ән біздің Досат ағаға арналыпты!

Жылкелді: Міне нағыз базарлық! Ол кім болды екен?

Әділ: Ғалияның әні деп жырланады. Ғалия деген ақын өнерпаз жеңгеміз өзінің бір әнін, наз әнін өзі ғашық болып қалған біздің Досат серіге арнапты.

Жамал: Солай ма... Ойланып қалады.

Жылкелді: Досатқа ән арнапты дей ме? Маңқиып жүріп, бәрімізден озған осы екен! Біз де домбыраны тастап, қолымызға тостақан аламыз ба!

Жылкелді (Досатқа ұқсап қолына) тостаған алып «Алқызылдың басында ала ноқта» деп, әннің бірінші жолын айтады... Жастар күлісіп қалады.

Әділ: Ғалия әнінің сөздері қандай десеңізші?..

Досат: Әділ! Ойнама! Елге тарап кетер. Ағаңды күлкі қылма.

Жылкелді: Күлкісі несі! Әлде қызғанып тұрсың ба? Айт, Әділ!

Әділ: Ыңғайсыз болып жүрмесе?

Жылкелді: Айта бер. Ауызға іліккен ән құлаққа жетпей қалушы ма еді. Ертең-ақ жақсы ән болса бүкіл қазақ даласына жайылып кетеді. Артық сөзі болса ештеңе етпес. Ұялма.

Раушан: Ақын елдің тілі дейтін өздерің емес пе.

Жылкелді: Ақын бәріңмен құрдас!

Әділ: Дегенмен бұл әнді Досат ағамнан ұрқсат алып берсеңдер ғана айтамын. Әйтпесе, ішінде ыңғайсыз сөздер бар.

Жылкелді: Мен бердім ұлқсатымды. Кәне бастап жібер.

Әділ: Досат аға, не істейміз?

Әділ Досатқа қарайды. Ол жымыып, күледі.

Досат: Бұйым деп сұрап отыр ғой, бұлар.

Әділ: Ендеше айтып берейін. Бұл ән осы жылғы Көкжар жәрмеңкесінде туыпты. Ел аузына Ғалияның әні деп тараған ән. Ән қазір мына Жем бойына жетіпті, Үстірттен ойға құлай бастады. Міне енді іздей-іздей иесін де тапты.

Раушан: Ал бастап жібер.

Әділ домбыра күйін келтіріп ап, айтатын әнінің сазын шерте бастайды. Басқа әншілер өз домбыраларымен Әділдің сазын қайталап, үйреніп алуға тырысады.

Жылкелді: Әділ! Мына жерін тағы бір қайталап жіберші!

Әділ: О жерін былайша тартыңдар.

Жылкелді: Болды! Енді басынан бастап тағы бір ойнап өт...

Әділ бұлардың сұрақтарын орындағасын ән бастап кетеді.

Жауғашты Көпжасардың қатыны едім,

Көкжарда сауық құрып жатыр едім.

Адайда әнші Досат кездесіп қап

Әні мен қызығына батып едім...

Арайлап талай таңым атып едің,

Махаббат қызығына батып едім.

Көкжарда сауық құрып жатып едім...

Талай таң Досатпенен атып едің.

Махаббат – Досат мырза, сенің сыйың,

Байымнан таяқ дәмін татып едім?..

Арайлап талай таңым атып едің,

Махаббат қызығына батып едім.

Жылкелді: Мен бүгін сіздерді шақырғанда Досаттың жаңа әнін «Босмойынды» тыңдасын деп шақырған едім. Досат «Босмойын» әнін осы әнді шығарған келіншекке арнапты десіп жүр, жұрт.

Досат: Айта береді ғой.

Раушан: Базарлық керемет болатын болды!

Жамал: Ол әнді қалай естуге болады? Бізге кім айтып берер екен?

Жылкелді: Неге айтпасын, айтады. Досаттың өзі айтады.

Досат: Қойыңдаршы!

Жылкелді: Қалай қойыңдаршы? Ғалияға жауап бер!

Махаббат – Досат мырза, сенің сыйың,

Байымнан таяқ дәмін татып едім?..

Қандай сөз! Сен үшін таяқ жеп жатыр, Жұбат Ғалияңды!

Досат: Бұл айтқызбай қоймас! Домбыраға қол созады.

Жамал: Сізді әнді кейде тостағанмен айтады дейді ғой, Досат аға. Бір рет көрсетсеңіз біз де үйреніп алар едік.

Досат: Мен әнді көбіне далада саламын. Ат үстінде. Содан барып тостағанға әдеттендім.

Досат шапанының қалтасынан, әдемі күмістелген зерең тостағанды алып, ойлана қарап қалады. Сосын тостағанмен аузынан шыққан дыбысты өзгерте отырып ән салады.

Айта бар, барсаң сәлем босмойынға,

Бос болса, келіп кетсін осы ойынға.

Құс жастық, патшай көрпе белден мамық,

Жатады қандай жігіт сол қойынға.

Көкжарда көп жатқанда ай жатармыз,

Самаурын саздың суын қайнатармыз.

Осыдан салқан түсе тағы соғып,

Көздерін босмойынның жайнатармыз.

Жылкелді: Күзге қарсы Досат мырза жолға шығады деп тұр ғой мына ән!

Жамал: Досат ағамыздың қызығы басқа жақтағы аға болды ғой!

Раушан: Бұлардың бар асыл сөздері мен асыл сезімдерін басқаларға арнайтын әдеті.

Жылкелді: Ән бұларды көңілдендіре ме десек, ойға батырып барады ғой.

Досат! енді мына қыздың даусын тыңдап көрейікші, ол сенің "Жамал" әніңді өзіңнен де жақсы айтады.

Досат елең ете қалады.

Досат: Қалқам, айтып көрші! Бұлар тым қызықтырып жіберді ғой, мені.

Жамал: Мен "Жамал" әнін отырып айта алмаймын. Тұрып айтсам бола ма? Досат аға, өзіңіз сүйемелдеп отырарсыз.

Досат Әділге бас изейді. Әділ домбыраман «Жамал» әнін тарта бастайды.

Әділ: Әннің аты да, орындаушының аты да – Жамал! Бұл кездейсоқтық па екен?

Жамал: Әділ аға! Менің атым Жамал! Бірақ басқа Жамалмын! Осы ән арналған Жамал өзім болмағаным қандай өкініш...

Ерекше сезіммен Жамал "Жамал" әнін шырқап кетеді.

Алқызылдың басында ала нөқта,
Айналайын, қарағым, еркем тоқта, Жамал-ай.
Бірге отырған ауылым көшіп барад,
Әнәугі айтқан уәдең бар ма, жоқ па, Жамал-ай.

Жамал-ай! Жамал-ай!
Не жаздым қалқам, саған-ай!

Ұстағаным қолыма бұйда пышақ,
Жамал сені көрдім де жайдым құшақ, Жамал-ай.
Ақ жүзіңе Ақжамал болдым риза,
Айдын көлдің аққуы саған ұқсап, Жамал-ай.

Жамал-ай! Жамал-ай!
Не жаздым қалқам, саған-ай!

Досат: Шыныменен зор сезіммен айтады екен! Бұл ән өз иесін тапқан екен. Жақсы әншінің қолына түсіпті. Ән өмірі ұзақ болатын болар!

Жамал: Мен шыныменен әншімін бе?

Досат: Әнші болғанда да әншілердің серкелерінің бірісің! Әнді сүйіп айтады екенсің! Жігіттің нағыз әншілерін біздің ел "қайқы" деп

мадақтайды. Ал қыздарын "сайқы" деп дәріптейді. Сен нағыз сайқы әншісің.

Жамал: Сізден сондай қошамет есту маған зор бақыт болды...

Қуанып қалады.

Бақыттымын! Бірақ осы ән арналған Жамал бақытындай бақыт қайда бізге!

Досат: Қалқам Сен Жамал болғың келсе, біз сені сол Жамал деп танылық. Әйтпесе ауызға түсе салған бір қыз аты еді. Енді оның кім екенін біліп жүретін болдық.

Жылкелді: Досат әндерін өзінен де қызғанып отырады. Мына әнін Жамал бекерге саған беріп отырған жоқ. Артында салмағы бар болар, алмағы бар болар.

Жамал: Досат аға қандай салмақ салса да біз қиналмай көтеруге тырысармыз! Алмағы болатын болса, тапқанымызды аузына ұстармыз.

Раушан: Е! Жастар осылай жараса сөйлесе жарасымды!

Сырттан сатырлаған дабыра дыбыстары естіледі. Бұлар селт етіп дыбысқа құлақ түреді.

Ас хабаршыларының дауысы: Ертең түс мезгілінде Айша бишінің өнерін тамашаландар!

Айша билейді! Биге келіңдер! Биді көріңдер!

Досат: Айша!

Досат ерекше әсерленіп қалады.

Досат: Ертең! Айша ертең өнер көрсетеді екен! Ертең!

Жылкелді: Ертең бәріміз де Айша биін көруге баралық.

Қыз-келіншектер: баралық, баралық...

Жамал бір нәрсеге түсінбегендей Досатқа аңтарыла қарап отырады.

Жетінші көрініс.

Аралбай. Мұрын жырау. Қоштай. Тұрсын. Үш би.

Қоштай үйі. Аралбай. Тұрсын. Тойға сәнденген қыз-келіншектер. Қаумалаған әлеумет. Ортада Мұрын жырау. Өзі сөйлеп, өзі жырлап отырады.

Мұрын жырау: Бәйімбет байдың тілегі ме, әлде елдің тілегі ме, ауа тып-тыныш!

Аралбай: Талай асқа қатысып едік. Мына ас көңілге қатты қонып тұр.

Мұрын жырау: Әр ауылда бір жыршы! Ауыл сайын ойын-сауық! Қатындар күресі деген қызық болады екен!

Қоштай бай: Мен әйелдер жарысын көріп күлкіден өліп қала жаздадым. Мына Мұрын құрдастың қатыны ма деп қалдым, бір қатын зыпытып озып-ақ келе жатыр еді, ышқырына түрген балағы түсіп кетіп, өз балағына оралып құлады да қалды. Ызаланып жылағанын көрсең...

Мұрын жырау: Біздің үйдегі құрдасың Қоштай бай көйлектік мата беріп жіберген екен, көйлек шықпады, дамбал тігіп алмасам деп отырған. Сенің дамбалыңа сүрінген болды ғой онда...

Аламдар күлісіп қалады.

Аралбай: Ақын, күйші дегендердің бәрі айтыскер болып кеткен секілді. Айтысып жатыр! Күй айтыс дейсің бе! Жыр айтыс дейсің бе!

Мұрын жырау: Құдай қарасты ғой! Ауа тап-таза. Теңіз тып-тыныш! Бәйімбеттің әкесіне емес өнерге берілген ас болды.

Қоштай бай: Әй Мұрын! Сіздердің тұқымдарыңның мұрны мен тілі елге аты шыққан тұқым. Түкірші, тілің өтер. Жел шақырмай жайыңа отыршы!

Мұрын жырау: Сен, Қоштай бай, неден қорқып отырсың? Шаңдаққа үй тікпеймін деп, Тұщықұдықтан қырық нар құм алдырып, жер тегістеткен жоқсың ба?

Қоштай бай: Мен неден қорқайын! Байқап сөйлеймін. Аңдап басамын. Сақтанып жүремін. Қорықсаң сен қорық, әкең қойған атыңнан айрылып қалып "Мұрын" аталып жүргенің мынау!

Мұрын жырау: Жалпы қорқу да теріс қасиет емес.

Қоштай бай: Дұрыс айттың Бірақ мен осы жолы өзім үшін емес, мына көпшілік үшін қам жеп отырмын.

Мұрын жырау: Көпшілік үшін де қорықпа! Дауыл тұрса осында келіп тығылады. Оларды асырауға сенің байлығың да, мәрттігің де жетеді.

Қоштай: Бұ жұртқа қалай жағарсың? Келіндерімнің жұртқа берген асы таза болсын, қыздарымның тойға киген етігі шаң болмасын деп аз

ғана еңбек етіп едім. Енді мынау: жұрт шаң-шаң болып жүргенде сен неге тазасың деп жазғырады.

Аралбай: Мұрын! Қоштайдың бұл ісі үлгі істердің бірі. Сен құрдасыңды қажап уақытыңды босқа өткізгенше, сол алтын уақытыңды "Қырымның қырық батырына" шығындасаң етті.

Мұрын жырау: О да болсын. "Қырымның қырық батырын" бастамас бұрын мен де әуелі Абыл ақын сөзіне бір барып қайтайын.

Абыл ақынның қайталып айта беретін бір сөзі болыпты...

Аралбай: Сен де қайтала.

Мұрын жырау: Абыл ақын адайлар соңғы 500 жылдан астам мезгілде жиі қоныс өзгертіпті дейді екен. Ылғи соғыс өртінің ішінде жүрді. Әуелі Маңғыстауынан жылжып Қап тауынан асыпты. Жошы мен Батуға еріп Дон мен Днепрге дейін жетіпті. Алтын Орда заманы өтіп, орыстар күшейе бастаған соң Қап тауынан Алатауға дейін көшіп, Алатаудан Қаратауға қоныс аударады. Жоңғарлар жеңіліп, қазақ жері жаудан босаған соң Сайран, Қаратаудан Маңғыстауға бет бұрыпты.

Кіл соғыс, кіл жорық! Сол заман кезінде білетіндер ертелей өмірден өтіп, жұрт өзгеріп, тарихымыз дұрыс сақталмады дейді екен...

Аралбай: Жастардың есінде қалсын деп қайталайтын болар, жарықтық.

Мұрын жырау: Құдайға шүкір, өздерінің ата қонысы, қасиетті Маңғыстауына қайта оралғаннан кейінгі жерде адам аттары да жатталып, өнері де сақталып келеді. Сонау Сыпырадан басталған ұлы дарияны Абыл ақын біздерге жеткізіп кетті. Қазір Абылдан басқаларының көздері тірі "Адайдың бес жүйрігі" аталатын ақын, жырауларымыз бар.

Қоштай: Бесеу емес, ауыл сайын бір жыршы бар емес пе?

Мұрын жырау: Кейбіреулер бізді, жырауларды, қателесіп ақын дейді. Ақын өлең шығарады. Жыршы мен жырау ақынның шығарғанын айтады. Әрине өзіне ұнап жатса. Оны ақындарымыздың атасы Абыл ақынның Нұрымға айтқан сөзінен түсіне аламыз.

Абыл Нұрымға: "Өлең жылқы секілді еді де, жыршы сыншы секілді еді. Өлең сөз қадірін жыршы сезінер. Сен ақын едің, және бізден кейінгі буында жүйрік жыршы атанарсың" – депті.

Қоштай бай: Құрықтан бұлтарған қашағандай бұлтарып ноғайлық жырлардан қашқақтап отырсың-ау шамасы?

Аралбай: Мен де байқап отырмынн Мұрын жырау ноғайлық жырларына аяқ басқысы келмей отыр. Мүмкін Абыл ақынның өзінен айтарсың.

Мұрын жырау: Жарайды. Мен Абыл ақынның бір термесін айтып берейін...

Асқар, асқар, асқар тау,
Асқар таудың басына,
Балапан ұшып шыға алмас.

Сұңқардан қыран құс болмас,
Соқтасы қатпай аң алмас.
Айдын, айдын, айдын көл,
Асарлап төксең суалмас.
Қабырғасы қатқан кәрі боз
Қаржалған күні жүре алмас.
Алғыншы алсаң аруды ал,
Артыңда жылап қалса кім алмас.
Желбезекке жебе дарыса,
Өрге балық жүзе алмас.
Жеткіншектен айрылған
Жер таянбай тұра алмас.
Жез қанаты қайрылса
Лашын тырна іле алмас.
Ер жолынан адасса
Сән-салтанат құра алмас.
Тең құрбының ішінде
Қасқия күліп жүре алмас.

Аралбай: Абылекем айтқыш қой. Абылдан алты алаш түгел үйренді. Әсіресе Нұрым қасына көп ерді.

Қоштай бай: Мұрын! Сенің жырау атың бар емес пе? Қайта-қайта сұраттыра бермей, ең болмаса адайдың бес жүйрігінен бір-бір ауыздан жырлап берші.

Мұрын жырау: Аралбай аға осы бұйымды орындау сізге жеңілдірек емес пе?

Аралбай: Болсын. Сен Абылекемді еске алып өттің ғой.
Мен Нұрымнан бастайын...

Аралбай өз мақамымен термелетіп кетеді.

Аралбай: Нұрымнан басталық.

Мен қашаңғы жүйрігің,
Топ ішінде толғаған.
Шыныменен шырқасам
Бабам Қадір қолдаған.
Осылайша сөйлесем,
Сөз қалама ұртымнан.
Көре алмаған біреулер
Сөз айтады сыртымнан.
Хас жүйріктің белгісі
Дуды көрсе жұлқынған.
Айтулы жүйрік мен едім
Салдырмай қамшы ұмтылған.

Ұсынсам қолым жетер ме
Қырдан асқан түлкідей
Қырмызы қызыл заманға.
Айтсам сөзім өтер ме
Ақылсыз туған жаманға.
Қайыра қамшы сілтеме
Сүйекке біткен шабанға.
Екі жақсы дос болса
Бірін бірі қия алмас.
Екі жаман дос болса
Бір мекенге сия алмас.
Хас жаманға мал бітсе
Ебімменен жидым дер.
Қатарымнан оздым дер,
Бұл күнде өзім болдым дер.

Қоштай бай: Бұлардың сөзінде бір мін болмайды ғой! Бал татыған сары қымыз дерсің!

Тыңдағың келе береді...

Тыңдағың келе береді...

Мұрын жырау:: Тыңдап отырып бал татыған сары қымызды жұтқың келе береді, жұтқың келе береді...

Аралбай: Нұрыммен қатар аты шыққан Ақтан жырау болды. Бірақ Ақтан абырой атаққа таласпай, ылғи Абыл түгіл Нұрымды өзінен оздыра сөйлеп отыратын еді.

Мұрын жырау: Ондай мінез мына Арал-екеңнің өз басында да бар қасиет.

Аралбай: Ақтан термесінің бір-екі қайырымы...

Қаумалап халқым келгенсін,
Селдетпей топан жел сөзді
Көрінбейін бекер жек.
Мүбәрак ақын дегесін,
Сөйледік әуез бес өңдеп.
Әуеліден-ақ тіледік
Білгенді жұртқа десем деп.
Айтады Хақтың каламы
Жұмақты сегіз, Дозақты
Есітеміз жетеу деп.
Сол дозақта қалмалық
Аса алмай жолда мешеулеп.
Таңдайына татымас,
Абыл менен Нұрымнан,
Дәніккен жұртым секер жеп.

Қоштай бай: Пай! Пай!

Аралбай: Ал Қашаған ақын болса бұлардың үшеуін де өзіне ұстаз тұтқан. Әйтпесе алты алашты аузына қаратқан Қашаған:

Көзім көрген адамда:

Абыл, Нұрым, Ақтаным,

Осылар еді тақтағым

Осылай деп маған үйреткен

Тарихтың ескі ақпарын – деп тегінен тегін айта қоймас еді. Бұлар шетінен ерекше жандар ғой! Інім деп үйреткен, ағам деп ардақтаған!..

Бірін-бірі шәкірт тұтқан!

Бірін-бірі ұстаз тұтқан!

Бірін-бірі қастерлеп өткен!

Мұрын жырау: Аралбай ағамыз Адайдың бес жүйрігінің бірі... Енді мен Аралбай ағаның бір ауыз сөзін еске түсіріп кетейін... Арал-екең болса жүйріктердің қалған төртеуін де қатты құрмет тұтқан секілді...

Жырлап емес, тақпақтап айтады.

Қолыма қалам алып хат жазғанмын,

Ақындық – құрбы көңілін ақтарғанмын.

Заманның сатқын, жауыз түрін көріп,

Абайлап ақылменен басқарғанмын.

Жігітке ақыл, өнер қабат келсе,

Аярма қолдан келсе тапқандарын?!

Мен өзім "бес жүйріктің" бірі болып,

Алқаға түскен жерде мақталғанмын.

Алдымда Абыл менен Нұрым болды,

Қашаған, Ақтан – менен бұрын болды.

Олардай аса шешен болмасам да,

Дүлдүлдей дүсірлетіп дуды көрсем,

Ас, тойда ақын атын ақтағанмын!..

Мұрын жырау: "Адайдың бес жүйрігі" деген атақты алғаш рет кім ойлап шығарғанын ешкім айтып бере алмады. Бірақ халық осы бесеуіне "бес жүйрік" деген ат тағып алыпты. Өткен бір аста халықтың өзі таққан атын әлеумет алдында билер де жария еткен еді.

Аралбай: Бұл атты ойлап тапқан Қашаған ақын еді дейді. Бірақ ол өз атын жүйрік санатына қоспай "Адайдың төрт жүйрігі" деген секілді. Бірақ жүйріктер аты халық құлағына төртеу болып жеткен менен аузынан шыққан кезде бесеуге айналыпты. Бес жүйрік атапты. Қашағанды қосыпты. Әйтпесе нағыз дүлдүл Қашағанның өзі емес пе!..

Мұрын жырау: Сол сөз шындыққа жақындау секілді.

Қоштай бай: Рас болар. Ал енді мына Тұрсын ертең халық алдында өз өнерін ортаға салады. Билер отыздан озық келді деп осы аста өнер көрсеткендерден жеті әншіні таңдап алыпты. Солардың бірі – Тұрсын!

Біз бүгін онының жарыс алдында аздап терін алсақ қайтеді?

Мұрын жырау: Жарыс алдында жүйріктің ащы терін алып қойған дұрыс.

Аралбай: Тұрсын жұрт сені тек әнші емес, домбырашы да деп мақтап жүр. Тұрсынның ілме қағысы дей ме?.. Тұрсын қағыс дей ме?.. Көрсетші өнеріңді, сол қағыстарыңды...

Тұрсын домбырасын қолына алып біраз ойнатып отырады.

Тұрсын: Халықтың мақтайын десе тым аспандатап жіберетіні де бар ғой... Мен ертең жұрт алдына "Оймауыт" атты әніммен шыққым келіп отыр. Соны айтып берейін.

Оймауыт, Сары Мауыт, Мауыт, Мауыт,
Сарымды сағынамын ауыт-ауыт.
Есіме беу қарағым сен түскенде,
Құладым ақбозаттан есім ауып.

Шымылдық жабыла береді. Ән естіліп жатады.

Келемін Оймауыттан ойған болып,
Беремін қызға сарқыт тойған болып.
Сен бол да қызыл түлкі қызар да жат,
Тояйын қызығыңа сойған болып.

Шымылдық

Сегізінші көрініс. Ас. Билер. Орталық алаң. Жарыс қортындысы. Дау.

Әр жерден жұртты тыныштыққа шақырған дауыстар естіледі.
Дауыстар: Иса би сөйлегелі жатыр.
Тыныштық сақталық!
Билер шешімі жарияланады.
Әнші өнерпаздар жарысының қортындысы айтылады!

Билер ортаға шығады.

Иса би: Аман-есенсіздер ме, алқалаған әлеумет!
Бәйімбет байдың әке рухына берген асын Аллатағала қабыл еткей!

Осы астың арқасында үш күн бойы ата-баба рухын тірілттік!
Көптен кездеспеген ағайын басын қостық!
Асымыз тойға айналды!

Аламан бәйгі, дөнен жарыс, тай жарыс, атан жарысы секілді дәстүрлі жарыстар өткіздік. Күрес те үш сатылы өтті. Бала палуан, аға палуан, түйе палуан деген күрестер өткізілді. Ақындар айтысы мен күй айтыс өз алдына бір бөлек. Жаяу жарыс пен әйелдер күресінің қызығы да олқы болмады. Жеңімпаздарға байрақтар берілді. "Тойдан тобықтай" деген дәстүріміз бойынша асқа атсалысқандардың бәріне де сыйлықтар тапсырылды.

Бұл астан алған байрақтарыңыз бен атақтарыңыз құтты болғай!
Әкеден балаға, баладан ұрпаққа дарып жұғысты болғай!

Дауыстар: Әмин!

Дұрыс болған.
Айтқаның келсін!

Иса би: Ал, әлеумет! Үш күн бойы жарысқа қатысқан отыз әншінің әнін тыңдадық. Құлағымыздың құрышын қандырдық. Риза болдық.

Дауыс: Бұрын бұндай қызық көрмедік.

Иса би: Ұзақ жылдар бойы:

Жасын жұтып ас етіп,

Қайғысын жұтып тас етіп – дегендей жағдайда жүріп, шын жүйріктеріміздің өнерлеріне көңіл бөле алмаппыз. Олар өздерін өздері қамқорлаумен болыпты. Халқымыз, мына өздерің, халық өнерін қамқоршысыз қалдырмапсыздар.

Соның арқасында өткен жылы "Адайдың бес жүйрігі" деген атқа ие етіп, бес ақынымызды елге таныс еттік.

Ал осы аста әрі әншілік, әрі сазгерлік өнерлерімен көзге түскен отыздан озық шыққан жетеудің атын атаймын.

Отыз өнерпаздан озық деп жетеуін таңдадық! Жетеуінің бір-бір әндерін де озық деп жарияладық.

Мая Досат – "Жамал" әнімен;
Медет Жылкелді – "Құнан нар" әнімен;
Кенже Әділ – "Ой дөңгей" әнімен;
Өскенбай Қалмамбетұлы – сегізқырлылығымен;
Жары Шолтаман – "Дәләйшім" әнімен;
Қаржау Тұрсын – "Оймауыт" әнімен;
Тастемір Шыршығұлұлы – "Маңғыстау" әнімен.

Иса би: Ортағы шығындар, әнші серілер! Халық көрсін!

Өнерпаздар ортаға шығады. Халық қошамет көрсетіп, шуылдасып жатады.

Иса би: Тынышталыңыздар, халайық! Бұлардың бәрі бірдей дүлдүл жүйрік екен! Кім озық деген сұраққа жауап беру қиынға түсті.

Дауыс: Кім озар дейсің? Өз ағайыныңды оздырасың-дағы!

Иса би: Әй шырағым! Аузыңа ас саларда ас адалдығына, сөз айтар кезде сөз әділдігіне мұқият бол демейтін бе еді.

Ермембет: Аузы жаман елді былғайды, Аяғы жаман төрді былғайды. Адамға арам ойлы болғанмен, арам сөйлеу міндет емес!

Дауыс: Сіздер жылтыраған сөздеріңмен елді алдауды қашаннан да үйреніп алған адамдарсындар! Бұл жолы алдатпаймыз!

Иса би: Біз ел өнерінің өрісін молайтамыз деп, еліміздің атағын шығарамыз деп еңбек еттік деп жатырмыз. Бұл аста екінші болған келесі тойда бірінші болар... Өңгіме халық өнерін дамытуда, дәріптеуде...

Иса би: Сонымен отыздан озық жүйрігіміз деп, біздер Медет Теңізбайұлы Жылкелдіні таныдық!

Қуанышты дауыстар селі басыла бергенде:

Дауыс: Айтып едік қой! Өз ағайынын оздырады деп! Сенің сөзің түгіл ісіңе де сенуден қалғанбыз! Кім бұны астың бас биі етіп тағайындап жүрген?..

Ермембет би: "Қияңқы адам несібесін қиямпорыстықтан іздейді" деген бар! Халықтың үш күн бойғы көрген қызығын харамдамайық! Халықтың мерекесін тәркі етудің сылтауын іздестірмейік ағайындар!

Дауыс: Исаның би аты жоқ па? Өзі жауап берсін!

Ермембет би: Иса-еке! Мына кісі ауыр сөз айтып тұр ғой. Жауап қайтармайсыз ба?

Иса би: Егер мені бір есек теуіп жіберсе, мен сонда есекпен де тебісіп жатуым қажет пе екен!

Мәтжан би: Дегемен жауапсыз қалдырмаған дұрыс секілді болып тұр!..

Бәйімбет бай: Бұлар ертең мен бүй деп едім, билердің бірі де аузын аша алмай қалды деп жүретіндер ғой...

Иса би: Жауапты кім бергені дұрыс?

Иса Мәтжанға қарайды. Мәтжан басын изеп, қамшысын көтеріп ортаға шығады.

Мәтжан би: Уа, әлеумет! Орталарыңда Иса биге, осы асты осындай дәрежеге дейін жеткізіп, ас етіп өткізуге тырысқан барлығымыздың еңбегімізге күйе жағуға тырысатындар барлығы байқалды.

Ермембет би: Халқым деп шөп басын сындырмағандар, жел сөзбен ел назарын өздеріне аудармақ.

Мәтжан би: Олар бір жыл бойы осы асты дайындауға, өткізуге терін төккендерге ауыр кінә тағуға, орынсыз жала жабуға тырысуда...

Иса би тентек сөзін елемелік: "Бір есек теуіп жіберсе сол есекпен тебісіп жату қажет пе?" – дейді. Дегенмен Ермембет би жауап қайтарған дұрыс деп, мені жұмсап тұр...

Дауыстар: Сөйле Мәтжан би! Жақсылап айт!

Мәтжан би: Адай елі осында келіп қоныстанғанғанына жүз елу жыл шамасы болған екен. Содан бері бір ауамен дем алып, бір топырақтың нәрін сорып, бір емшектен уыз еміп келе жатырмыз. Бірақ сол қасиетті ауа мен сол ана сүті барлық адамдар мінезін бір қалыпқа құйып шығара алмайтынға ұқсайды. Оның себебін өзімізден іздейміз бе, әлде жаратылыстан іздейміз бе?

Әуелі өзімізден іздесек:

Өсейін деген өрісін молайтады,

Өшейін деген керісін молайтады дейді, бұрынғылар...

Қазірдің өзінде керістің басын бастап беруге даярлар бар екеніне көз жетіп тұр. Иса би бір жыл бойы елім өнерлі еді, сол өнер өрісті қалай өркендетемін деп бізді күндіз күлкіден, түнде ұйқыдан айырды. Бір жыл ішінде ұлы жиын алдына ұялмай шыға алатын отыз әнші дайындаппыз... Исаның кінәсі осы ма?

Халық ішінен іздеттіріп Айша мен жамал секілді өнерпаз қыздарымызды танытты. Исаның кінәсі осы ма?

Ал жаратылыстан іздейтін болсақ одан да жауап табамыз.

Ойға оралып тұрған сөз ауырлау. Айтқым келмей тұрғаны.

Дауыс: Айт! Айтсашы!

Мәтжан би: Алла тағала өзі жаратқан барлық жан иелерін сан түрлі жаратыпты. Адам пендесінің ақылы жетпес құбылыс көп.

Әлгі адам сондай айырмашылығы бар адам болар! Оған көңіл бөліп әңгіме етудің қажеті болмас!

Дауыс: Неге қажет болмасын! Айт, айырмашылығын! Жары Мәтжан!

Дауыстар: Қандай айырмашылық! Біз де естілік! Айт Мәтжан би!

Сіздер, биліктеріңді жылы үйде, жұмсақ төсекке жайғасып алып бір-біріңе айтқанша, осылай халық алдында да айтсаңдаршы!..

Мәтжан би: Олай болса тыңдаңдар!

...Жалғыз Алла жаратқан бір жан иелері болады, барлық ішіп-жегенін сүтке айналдырады!

...Аллатағала жаратқан бір жан иелері болады, барлық ішіп-жегенін уға айналдырады!

...Сары уызбен ауызданып, ақ сүт еміп өскен бір адамдар болады, жегенін балға балайды, көргенін қызыққа бағалайды!

...Сары уызбен ауызданып, ақ сүт еміп өскен бір адамдар болады, жегені тілінен у боп тамады, басқаның жақсылығы көкірегіне күншілдік отын жағады. Содан барып, төні уланып, жаны қиналып өмір сүреді.

Қошамет дауыстар.

Мәтжан: Естеріңде болсын, әлеумет! Жұтқанының бәрін уға айналдырар ужылан секілді біреу ортамыздан шықты екен деп мерекемізді тәрк еткізбейміз. Бұл асқа біз тентегімізді тезге салар жасағымызды да дайындағанбыз.

Мына Ермембет бидің қарауында екі сексен жасақ бар! Бір сексені Ойдағы болыстардан, екінші сексені Қырдағы болыстардан. Кез-келген тентектің есін кіргізе алады.

Тентектік қылып үйренгендерге айтарымыз – естеріңді жинаңдар! Сендейлердің қылықтары елді талай ұрындырған!

Осы тойлап жатқан қызықтарың да, ауыздарыңа салып жүрген шыжықтарың да Иса, Ермембет, Сүйінғара секілді ел ағаларының арқасы!

Ел ағасыз болса – ел емес, тон жағасыз болса – тон емес!

Дауыс: Па, шіркін! Мәтжан би айтса жеткізіп айтады емес пе!

Дауыс: Ужылан басын қалай езіп тастады...

Той иесі қамшысын көтеріп сөз сұрайды.

Бәйімбет: Біреулер би шешімі әділ емес, Өскенбай бәрінен озық еді деп жатыр екен! Мен той иесі ретінде озық шыққан екеу болсын деймін. Өскенбайға да бірінші орын берелік! Байрағын өзім көтеремін!

Дауыс: Міне табылған ақыл!

Дауыс: Қатып кетті! Сықитты! Бар шатақты бір өзі шешті...

Дауыс: Жаса, Бәйімбет бай!..

Дауыс: Досат бәрінен де өнерлі.

Дауыстар. Дыбыстар.

Шымылдық

Тоғызыншы көрініс. Қалнияз.

Ермембет би: Уа, халайық! Естіген боларсыңдар, үш күн бойы хабарлап жаттық. Осы асқа сонау ауған, парсы жерінен арнайы келген ең құрметті қонағымыз – құрметті Қалнияз ақын! Әрі батыр, әрі би – Қалнияз тақтақ! Осы арада болуы керек еді. Ас соңында ел алдына шығарсыз, сәлемдесерсіз деп едік! Кешікті ме?

Қалнияз: Жоқ, кешіккен жоқ! Көпшілік арасында жүр едім!

Иса би: Қалнияз аға! Халқың сағынды! Ортаға шығыңызшы! Сағынынған жұртың жүзіңізді көріп мауқын бассын!

Қалнияз ортаға шығып қамшысын көтереді. Жұрт тынышталады.

Қалнияз: Аман-есен барсыңдар ма, бізді сағыныштан сарғайтқан бауырларым!

Ақ патшаның дүмпуімен жер асып, ел ауып кеткен аз ағайындарың да ұл өсіріп, қыз сүйіп жүріп жатыр!

Тыңдасандар әлгі басталған дауға бір ауыз сөз айтқым келіп тұр!

Дауыстар: Айт! Айт, Қалнияз тақтақ!

Қалнияз: Мәтжан шырағым! Тентекке тоқтау саларлық, ақымақтың аузын жабарлық, халық ақыл тоқтатарлық мағыналы сөзді тауып айттың! Жақсы айттың!

Ендігі жерде зерделі кісінің бәрі пайдаланатын сөз болды. Сөзің құтты болсын, Мәтжан би!..

Мәтжан би: Рахмет, Қалнияз аға!

Қалнияз: Бірақ, тойбасы Иса шырағым, той иесі Бәйімбет інім! Мәтжанның сөзі де, сіздердің Өскенбайға қосымша беретін байрақтарың да бүгінгі басталған сөздің, оның артынан ертең жалғасар қаңқудың, содан туындар даудың шешімі бола алмайды...

Иса би: Не ойыңыз бар, Қалнияз аға!.. Шешімі барлығына көзіңіз жетіп тұрса, қалың елге ұнайтын ақылды шамалап тұрсаңыз... Айтыңыз, ойыңыздағыны! Халқыңыз сізді адайдың тақтағы еді дегенде, осындайда жөн табар озық ойыңыз үшін айтатын-ды...

Қалнияз: Халық деген Біз бен Сіз емес пе! Ойға қонса халықтың билігі ретінде қабылдалық!

Иса би: Қабылдайық!

Қалнияз: Олай болса...

Бірінші айтарым:

Өнерді де бағу қажет, баптау қажет. Әйтпесе о да жұтап қалады.

Өнерді қамқорлау қажет! Әйтпесе ол да жетім баладай жетімсірейді, жұпыны болып қалады!

Мына беріп жатқан астарың тек қана аруақтың қамы емес, болашақтың да қамы... Астарың құтты болсын!

Дауыстар: Әмин! Әмин!

Екінші айтарым: Қарттық пен даудан сақ болыңдар!

Екеуі де жалғыз келмейді. Олардың көлеңкесімен байқатпай ере келер абжыландар бара-бара айдаһарға айналып, өзіңді жұтып тынады... Қарттық қара басыңды жұтады, дау тұтас еліңді жұтады...

Осыдан сақ болыңдар!

Дауыстар: Дейді ғой, Қалнияз тақтақ!

Үшінші айтарым: Қашаған ақын не деп еді?

Оу, халқым! Қашаған ақын не деп еді!

Дауыс: Оның қай айтқанын айтып тауысарсың!

Қалнияз: Қашаған ақын "біз адай деген ел едік" демеп пе еді!

...Біз Адай деген ел едік!..

Алаңсыз өскен алшаңым!

Тәк-тәксіз өскен тарпаңым! – демеп пе еді! Оны не үшін айтып еді! Ойлансаңдаршы!..

Ой жүгіртсек о заманда солайша айту қажет болды...

Жан-жағың толы жау еді! Ел рухын көтерер ұран керек еді!

Адай атаның атымен ұрандату, сол арқылы елдің басын біріктіру қажет болып еді...

Адайдың әлгі мінезі адай елінің жау алдындағы айбаты үшін қажет мінез болатын!

Біздің замандастар оның құнын білетіндер еді!

Мен Қалнияз атымен емес, тағдыр тәлкегімен Ауған мен Иран асып кетсе де Адай мен Бекет атын ұран етер ел атынан айтамын!

Маңғыстаудың киелі топырағынан жаралып жатқандар, өз қандастарының бір ұлына берілер "өнерліміз еді", "озығымыз еді" деген атты қимай дау тудырады деп ойлаппыз ба?

Ойламағанбыз!

Ойламайтынбыз!

Алшаңдап өссеңдер аталарыңның рухының арқасы!

Тәк-тәксіз өссеңдер ел ағаларының арқасы!

Соны ұмытпалық!

Қашаған адайға осындай қылықтарды таңғанда бұл мінезді ағайын арасында көрсетсін деп ұрандамаған!

Біз бүгін ұрпаққа тәрбие боларлық жиында тұрмыз. Билер бұл асты тәрбие асына айналдырыпты.

Адай деген ел ендігі жерде "тарпаңдау" мінезінен, бейбіт өміріне сәйкес ұрпаққа үлгі боларлық "ар таңдау" мінезіне ауыссын деп шешіпті...

Бірінші дауыс: Қалай-қалай мөлтектетеді, қасқа!..

Екінші дауыс: Мынау кім?

Бірінші дауыс: Төк тақтақ! Айт тақтақ! Ел атынан айт!...

Екінші дауыс: Бұл кім?

Дауыс: Бұның аты ұмытылғалы қашан! Оны адайдың тақтағы деп атайды! Оның аты Қалнияз ақын, Қалнияз батыр болса керек!

Екінші дауыс: Е... Адайдың Қалнияз тақтағы осы ма еді!..

Қалнияз: Айт десеңдер айтайын! Айтқанда мен бүгінді емес, болашағыңды айтайын, ағайын!

Барлық адам болашақ туралы ойлануы қажет!.. Өйткені барлық адам қалған өмірінің бәрін сонда өткізеді!..

Болашақ туралы ой да бар! Құлақ тігерлік халқың болса!..

Айтар ақыл да бар, пайдаға асырар құлқың болса!..

Дауыс: Айт ойыңды, түсінеміз!

Қалнияз: Ендеше осы жарысқа еліміз отыздан астам жүрік қосқан екен. Бәрінің артында бір-бір рулы елі бар. Солардан таңдап, отыздан озық деп, жетеуін оздырған екенсіңдер. Қарсы емеспіз. Халық та оған қарсы болмапты!

Жетеуін жарыстырыпсыздар!

Өнер жарыста шыңдалады. Дұрыс-ақ болған!

Жетеуінің де өрен жүйрік екеніне көз жеткізіпсіздер! Құтты болсын!

Енді біздің айтпақ ойымыз мынау...

Отыздан озық шыққан жетеуіне жеті шапан жауып, жеті тұлпар мінгізсек еліміз жарлы болып қалмас!..

Ардақтымыз біреу емес жетеу болса несі бар!..

Аламан жарыста озық келген жетеуіне бірдей адайдың қайқы әншілері деген ат тағайындасақ абыройымыз аспандамай ма!..

Атақтымыз біреу болмай жетеу болса несі бар!..

Енді отыздан озық шыққан жетеуі де "Адайдың Жеті Қайқысы" деген бір атпен аталса, жеке болмай жетінің бірі болса, олар өнерінің дәрежесі кеміп қалмас!

Адайлар әуелден де білгірлері мен шешендерін "тақ-тақ" атандыратын!

Ақындарын да ардақтап "Адайдың жүйрігі" деген дәреже беретін. Лайым тақ-тақтарың тауып айтқай! Лайым жүріктерің озық болғай!

Енді, осы күннен бастап, әншілеріңнің озық жетеуі "Адайдың жеті қайқысы" деген ардақты атақпен аталатын болсын! Аттары қатар аталатын болсын!..

Тақтақтарың талапты болғай!, халқым!

Бес жүйріктерің азулы болғай!, ағайын!

Жеті қайқыларың қанатты болғай!, бауырлар!

Алаң қуанышты дауыстарға толып кетеді.

Дауыс: Міне билік! Жаса Қалнияз!

Бір дауыс: Шіркін-ай мына жарысқа Қайып пен Хамиттың келе алмағаны, әйтпесе мыналарға орын қайда!..

Дауыс: Жаса Адайдың Қалнияз тақтағы!

Халық риза болып, шаттық саз ойналып жатады.

Мәтжан би: Уа халайық! Қалнияз ағамыз қайта оралды ортамызға! Қалнияз ақын бұрын елді жауларға қарсы жорыққа бастап, бірлікке үндеп жүретін болса, енді халқымызды өнер жорығына шақырғалы келген екен! Сапарың сәтті болғай Қалнияз аға!

Ермембет би: Қалнияз батыр орыстар құрығынан қашақтап тәжік, ауған жерінде жүрсе де, ерлік қалпын, Қалнияз қалпын жоғалтпапты! Жорық ақыны тағы да жорыққа шақырып тұр! Бұл жолы өнер жорығына шақырып тұр!

Иса би: Қалнияз тақтақ Қосай атаның ұрпағы емес пе еді! Мына ұсынысы өнерлі ұрпағына берген Қосай ата батасындай болды! Аллатағала қабыл еткей!

Жыр күйі ойналып жатады. Жыр сарына бірте-бірте Адай" күйінің сарынына ауысады.

Дауыстар: Аллатағала қабыл еткей!

Дауыстар: Періштенің құлағына шалынғай!

Дауыстар: Адайдың жеті қайқысы!

Бір адам қамшысын көтеріп ортаға шығады.

Бір дауыс: Қалнияз тақтақ! Менің бір датым бар!

Қалнияз: Ол не дат!

Сол дауыс: Дат емес ұсыныс. Айша мен Жамал деген қыздарымыз да асқан өнерлерімен көзге түсті.

Нағыз өнерлі туған сайқы қыздардың өзі екен! Оларға да "сайқы" атағы берілсін!

Қалнияз: Дұрыс болар! Ел бар, ел басқаратын би бар! Өнерге құрмет – халыққа құрмет! Кезегі келгенде, халық құптағанда атақ та берілер, алғыс та алынар! Арнайы жарыс ұйымдастырылар!

Атақтарың құтты болсын!

Атақтарыңды елдің атақ-даңқын асыра беруге пайдаланыңдар!

"Адай" күйінің сазы... Аттар тұяғының дыбысы... Солармен араласқан дауыстар:

Дауыстар: Адайдың жеті қайқысы!

Шымылдық. Шымылдық қайта ашылады. Бір-біріне ынтазарлықпен қарап тұрған Досат пен Жамал көрінеді. Шымылдық қайта жабылады.

Қысқа көріністер:

1 - қысқа көрініс. Құдайға шүкір!..

Үш би нөкерлерімен асқа тігілген ауылдарды аралап жүреді.
Үш биге қоңқақ мұрын бір шал сәлем береді.

Шал: Ас-салау-ма-ғалай-кум, билер!

Билер: Уа-ғалай-кум-ас-салам!

Мәтжан би: Шырағым, қай жақтың адамысың?

Шал: Мырзайыр, Оңдыдан келдім... Тоқабай аулынанбыз.

Қоңқақ мұрын шал өтіп кетеді.

Мәтжан би: Құдайға шүкір!..

Ермембет би: Неменеге шүкіршілік айтып келесің?

Мәтжан би: Өз еліміз екен ғой... Әйтпесе әлгінің түрін көріп Кавказ асып кеттік пе деп зәрем кеткені...

Ермембет: Шыныңды айтшы Мәтжан! Осындай сөздерді бұрыннан ойлап қоясың ба, жоқ әлде, сол бойда аузыңа түсе кете ме?

Мәтжан би: Әрине ойлап, дайындап қоямын, Ереке! Қазір алдымыздан бір көзі кем кісі кездсіп қалса не айтамын деп ойланып келе жатырмын.

Қасындағылар Ермембет бидің бір көзі соқыр екені еске түсіп жымыңдап, күлісіп қалады.

Ермембет: Тілің кесілсін сен жары!

Иса би: Мәтжан сөзге шебер ғой. Оның аузына сөз салып тұратын періштелері тым тез қимылдайды.

2 - қысқа көрініс. Сәнді келіншек...

Ас. Тойға сәнденген қыз-келіншектер. Орталарында ерекше сәнді, зергерлік бұйымдармен безендірілген камзолы бар келіншек. Бұлардың қасынан бір қарт кісі өтіп бара жатады. Кенеттен тоқтай қалып қарт адам сәнді келіншекке сәлем береді.

Кісі: Ассалаумағалайкум!

Сәнді келіншек: Есенсіз бе, шырағым!

Кісі: Бар бол, балам!

Кісі өтіп кетеді.

Екінші келіншек: Атаңдай кісіге шырақ деуге қалай аузың барды?

Сәнді келіншек өтіп кеткен кісінің артынан сәлем етеді.

Үшінші келіншек: Мәс-саған! Біреудің ізіне сәлем етіп... Жаңа әдет шығарып, біздің басымызды бәлеге қалдырайын деген екенсің, сен қатын!

Сәнді келіншек: Ол кісі сәлемін маған берген жоқ! Мен де сәлемімді о кісінің өзіне арнаған жоқпын!

Екінші келіншек: Әлгі кісінің де оңып тұрғаны шамалы. Қызындай адамға әуелі сәлем береді де, артынан барып "бар бол, балам!" дейді. Алжи бастаған біреу болар.

Сәнді келіншек: Ол кісі сәлемді маған берген жоқ дедім ғой!

Екінші келіншек: Енді кімге берді?

Сәнді келіншек: Ол сәлемін менің өңірімдегі ескінің көзіне берген болар...

Екінші келіншек: Кімнің көзі?

Үшінші келіншек: Ескінің көзі болғанда кімнің көзі?

Сәнді келіншек: Мынау (өңіржиегін сыйпайды)... Қожа бабамыздың Ақжұлдыз енемізге жасатқан өңіржиегі екен. Бұл ғажап дүние! Біздің жеті апамыздың жеті енеміздің өңірін сәндеген, көркін келтірген бұйымдар. Оған әлгі кісі түгілі оның жеті атасы түгел сәлем берген болар...

Екінші келіншек: Қожа бабаң Қожаназар да, Ақжұлдыз енең атақты Ақшолпан ғой?

Сәнді келіншек: Со жарықтықтар!

Үшінші келіншек: Бұл Жаңай аулының қатындары шетінен дана!

Екінші келіншек: Шетінен дана болса, жаңай аулының келіндерге беретін тәрбиесі дұрыс болар!

Үшінші келіншек: Мына қатынды қыз күнінен білетін едік!

Ескінің көзі дейді... Жеті атасы түгел сәлем берді дейді... Қалай өзгеріп кеткен?..

Сәнді келіншек: Жағағы кісі атақты зергерлердің бірі болар... Асылы, ол адам мына дүниені танитын да шығар...

Екінші келіншек: Мүмкін...

Сәнді келіншек: Ал мен болсам адам ізіне емес, оның өнерге деген, ата-баба мұрасына деген құрметіне сәлем бердім...

Екінші келіншек: Сен бұ заттарды қызыңа қалдырасың ба?

Сәнді келіншек: Не қызыма, не ақылды қайынсіңліме сыйлауға тиістімін...

Екінші келіншек: Қашан сыйлайсың?

Сәнді келіншек: Оны бір Құдай біледі! Әзір ешкімге бермек ойым жоқ!

Үшінші келіншек: О қыз ұзатылмай ма? Басқа жаққа алып кетпей ме?

Сәнді келіншек: Жоқ, алып кете алмайды. Ол ұзатыларда жақсы көрген жеңгесіне сыйлап кетуге тиісті.

Үшінші келіншек: Бұ жаңайлар сараңдықпен атағы шыққан ауыл дейді ғой! Мынадай асыл затты қалай көзі қисын!

Екінші келіншек: Сонымен мына өңіржиекті саған бір ұзатылып бара жатқан қыз сыйлаған екен-ау! Жақсы жеңге бола білген болдың ғой! Ал сен бұны жасың жеткесін аулыңның бір қызына сыйлайсың, солай ма!?

Сәнді келіншек: Солай!

Ас хабаршылары өтеді.

Дауыстар:

Ертең сәске Бәймембет ауылында күрес басталады.

Бала күрес болады – бала палуан аулына тай мініп қайтады.

Палуандар күреседі – жеңімпаз аулына ат мініп қайтады.

Түие палуандар күресінің жеңімпазы Хорасан кілемін жапқан боталы інген жетектеп қайтады.

3 - қысқа көрініс. Күрес...

Қаумалаған халық. Жігіттер күресіп жатады.

Дауыс: Іштен шал!

Дауыс: Жамбасқа сал!

Дауыс: Бәйгі аттары келіп қалды.

Палуандардың бірі бойын тіктеп "қай жақта" деп сұрайды. Соны пайдаланған екінші жігіт оны жамбасқа салып шалқасынан түсіреді де аттар келетін мәре жаққа жүгіріп кетеді. Қалған жұрт та соның соңынан ереді. Аңқау жігіт орнынан тұрып жатып:

Аңқау палуан: Қай жақта? Алдыңғы ат баран ба, құла ма?

Жан-жағына қарайды. Ешкім жоқ екенін көріп таңданады...

4 - қысқа көрініс. Арыз...

Үш би асқа тігілген үйлерді аралап жүреді.

Қастарында Шолтаман бастаған үш-төрт кісі. Екі кісі арыз айтады.

Бірінші кісі: Ассалаумағалайкум, адайдың атақтылары!

Екінші кісі: Ассалаумағалайкум, інілерім!

Билер сәлемдеседі. Екі кісі жарыса арызым бар дейді.

Иса би: Екеуі жарыса арызым бар деп тұр. Реті екеуінікі бір арыз болар. Әуелі қайсысын тыңдасақ екен?

Ермембет би: Мына кісі інілерім деді. Соған қарағанда ауыл адамы болар. Ана кісінің сөз саптауы алыстан екенін байқатты. Сол кісіден бастасақ дұрыс секілді.

Иса би: Дұрыс болар. Ал, сіз бастаңыз.

Бірінші кісі: Мен осы асқа келген адайлардың құдасы едім. Руым Ысық. Мына кісі менің құдам. Руы Жеменей. Құдам орынсыз менен бір үйір жылқы даулайды.

Иса би: Ал сіз сөйлеңіз.

Екінші кісі: Жиырма жылдан бері құдамыз. Талай малымды алып еді. Артық әңгімеге бармап едік. Осы жолы жаратып жүрген атымды мына ысықтың баласы ұрлап мініп кетіп, зорықтырып өлтірді. Бәйгі алып жүрген жүйрік еді. Ер құнын сұрамадым. Қыз қалыңын сұрап тұрмын.

Иса би: Сіз не айтасыз?

Бірінші кісі: Мен не айтайын. Мынаның баласы деп тұрғаны өзінің туған жиені. Нағашысының қандай екенін білмеген балам тентек пе, жиенқұрық салғызбаймын деп тұрған нағашысы тентек пе, арасын айыра алмай сіздерге арыз айтып тұрмын. Адайлардың өздерінің сөзі секілді еді, "іші боқ, сырты түк бір мал емес пе еді?". Соғымына бір семіз беруге даярмын. Оған көнетін құда жоқ.

Екінші кісі: Ол жиенқұрықтың малы емес болатын. Ол тұлпар еді. Ол халқымыздың абыройы еді. Менің сұрағанымды алып беріңдер.

Иса би: (билерге қарайды) Бұ дауға билікті кім айтса жарасар екен?

Ермембет би: Аузы жүйрік, ойы ұшқыр жасымыз Мәтжан бар ғой!

Мәтжан би: Рахмет Ереке! Бірақ даудың бір жағында сіздің ауылдың аты аталып тұр. Сіздің бір ауыз сөзіңіз осы дауды осы арада бітірер еді-ау деп шамалаймын.

Иса би: Бұ да дұрыс екен. Онда бұл даудың шешімін Ермембет би айтады.

Ермембет би: Жарайды, маған бұйырсаңдар мен айтайын, аузыма Алла не салар екен!?

Билер маңына жұрт жинала бастайды.

Ермембет би Жеменей ағасына қарап сөйлеп кетеді.

Ермембет би: Әй, аға!

Қыздарыңды кім көрінгенге бересіңдер,
Сосын дауға қалып, көресіні көресіңдер!

Мынадай ас болып жатқанда
Енді маған деп тұрғаның төресін бер!

Құдаң тұр өзіңе өкпелеп,
Өнбейтін дау қуасың деп!
Сен тұрсың қызыңа өкпелеп,
Қалайша ұры бала туасың деп!

Бұндайда атаң қазақ: "Өнбейтін даудың соңынан өспейтін жігіт қуалар!" – деген еді. Бұл дау – орынсыз дау! Қазақ атыңа, нағашы атыңа ұят емес пе? Жиенің мінген аттың майын даулап! Арғымақ дейсің! Арғымақ болса алқынбас еді! Арғымақ болып алқынса, жаратқаныңның өтірік болғаны!

Билік мынау! Ат ұрлаған құда баласының жиендігін ескеріп, ұрланған ат орнына бір ат қоссын.

Ұрланған аттың мына жеменейдің өз сөзімен айтқанда адайдың абыройы екенін ескеріп:

малына ие бола алмағаны үшін;

жиенінің жиендігін көтере алмағаны үшін;

адай елінің абыройын асырып жүрген бір жүйрігін сақтай алмағаны үшін мал иесіне жеті жылқы мөлшерінде айып салынсын. Ол малдар осы өткізіліп жатқан ас шығынына қосылатын болсын!

Бірінші кісі: Бәрекелде! Міне әділдік!

Дауыс: Жаса Ермембет! Осылай шалқымасаң Есен Ермембет аталар ма едің!

Дауыс: Тоқал ешкі мүйіз сұрай барып құлағынан айрылыпты деген осы болады!

Екінші кісі үнсіз қалады.

Иса би: Билік дұрыс айтылды. Орындалуын да Ермембет би өзің ескере жүрерсің.

Ас хабаршылар дауысы: "Палуан тасты" көтеру сайысы басталғалы жатыр.

Асығыңыздар!

Қатысыңыздар!

Жеңген жігіт аулына ат мініп қайтады!

Мәтжан би: "Палуан тас" жарысын көрсек қайтеді?

Иса би: Жақын ба? Баралық.

Билер жүріп кетеді.

5- қысқа көрініс. "Палуан тас" жарысы

Алаң ортасында жатқан "Палуан тас". Дәмелі кісілер күштерін байқап көреді. Бірақ ешкім көтере алмайды. Орыстар мен тау халықтары да күшін сынап көреді.

Дауыс: Немене, адамдар ұсақталып бара ма? Өткен жылы екі адам көтеріп еді!

Ұйымдастырушы: "Палуан тасты" көтеруге дағыстандық қонағымыз Шәміл мырза талап жасамақ!

Шәміл ортаға шығып, әрі жұлқып, бері жұлқып, тізесінен асыра алмайды.

Ұйымдастырушы: "Палуан тас" жарысына қатысуға осы асқа арнайы шақырылған, өткен жылы жүлдегер атанған қонағымыз әзірбайжан Мұхаммет мырза ортаға шығады.

Мұхаммед: Өткен жылы мен терімді жарақаттап алғанмын. "Палуан тас" шүбірекпен оралсын!

Ұйымдастырушы: Мата әкеліндер!

Мата әкелінеді.

Ұйымдастырушы: Мұхаммед! Сөзге қалмалық. Өзің орап ал!
Тасты Мұхаммед матаман орайды. Бұл да көтере алмайды.

Ұйымдастырушы: "Палуан тасты көтеруге Аштархандық қонағымыз Иван мырзы талап қылмақ!

Орыс Иванда көтере алмайды.

Бір қазақ шал жас жігітті жетектеп келеді. Тартыншақтағанына қарамай сүйреп келеді.

Қазақ шал: "Иа Бекет!" деп бір жұлқып көрші!

Жігіт ораған шүбіректі алып тастап, тасты салмақтап қарып, ыңғайлап ұстауға тырысып жатады.

Ұйымдастырушы: Бұ жігітті кім деп таныстырамыз!

Қазақ шал: Қаратау, Ондының Тоқабайы! Тоқабай Қосан десең жарап жатыр!

Қосан: Иа Бекет!...

Қосан "Палуан тасты" төсіне шығарып, тұрған жерінде бір айналып шығады.

Қосан: Иа Бекет!...

Қосан тасты тастап жіберіп, секіріп кейін атып кетеді.
Жұрттың қошамет даусы естіліп жатады.

Иса би: Азаматым-ай! Абыройымызды әлемге тарататын болдың-ау!

Ермембет би: Әлгілердің көкірегіндегі астамшылықты бір сәтте өшіріп бердің-ау! Жаса шырағым!

Ұйымдастырушы: Жеңімпаздың атын әкеліңдер!

Жұрт "Бекет ата аруағы!" деп шуласып жатады.

Шымылдық